

קרן אבי חי ישראל

**בחינת כיווני עשייה במערכת החינוך
הממלכתית (לא דתית) במגזר היהודי
תשע"ב**

צוות חשיבה וכתיבה:

ד"ר אלי סילבר

ליאורה פסקל

ד"ר עליזה קורב

אפרת שפירא רוזנברג

ירושלים, תשע"ב

**ועד אבי
הי**

תוכן העניינים

פרק א - מבוא עמוד 5

פרק ב - תחומי פעילות במערכת החינוך: המצוי מול הרצוי - ותובנות עמוד 13

פרק ג - המלצות עמוד 30

ביבליוגרפיה עמוד 36

נספח: פעילות קרן אבי חי במערכת החינוך בעשור האחרון עמוד 37

רשימת התרשימים

תרשים 1: תפקידים שהמורים להוראת מקצועות היהדות נושאים בהם.....עמוד 16

תרשים 2: מוסדות שבהם משתלמים מורים ליהדות.....עמוד 18

תרשים 3: הכשרת המורים המלמדים תרבות ישראל.....עמוד 19

תרשים 4: המידה שבה מנהלים רואים בקידום היהדות חלק מתפקידם.....עמוד 21

תרשים 5: החשיבות של מקצועות היהדות בהשוואה למקצועות אחרים.....עמוד 22

תרשים 6: ארגונים מתערבים שבתי הספר נעזרים בהם.....עמוד 24

רשימת הלוחות

לוח 1: המידה שבה בתי הספר נעזרים בארגונים חיצוניים עמוד 24

פרק א: מבוא

דוח זה הוא פרי עבודה שיזמה קרן אבי חי במחצית השנייה של שנת תשע"א (2011). מטרת הדוח לצייר תמונה עדכנית של מצב החינוך היהודי במערכת החינוך הממלכתית בארץ, לבחון מהם צרכיה ולהציג כיווני פעולה אפשריים בזירה זו בשנים הבאות.

חינוך יהודי מהו?

"למושג 'חינוך יהודי' עשויות להיות פרשנויות מגוונות המכוונות לפעולות אופרטיביות שונות. מהו חינוך יהודי? האם הוא חינוך לידע דיסציפלינארי מסוים, למשל הוראת מקצועות יהדות כגון תנ"ך, תושבע"פ, מחשבת ישראל? האם חינוך יהודי הוא חינוך ערכי מעיקרו ועל כן אין לזהותו עם מקצוע מסוים אלא יש להעמיק בהשתמעויותיו בכל תחומי הדעת, גם הלא פורמאליים? האם חינוך יהודי הוא חינוך הרואה בתורה, למשל, "תורת חיים" או חינוך הרואה ביהדות תרבות? האם חינוך יהודי מכון לשינוי תודעתי וזהותי ואינו מסתפק בהקניית ידע? מכיון שלמושג זה ניתנו פרשנויות מגוונות ונגזרו ממנו משמעויות אופרטיביות שונות לאורך השנים, אין אנו מתכוונים להגדיר במסמך זה את המושג באופן מוציא וממצה. תחת זאת, אנו מבקשים להתייחס לנגזרות האופרטיביות שלו בשטח החינוכי ולבחון אותן. נציין עם זאת כי יש חשיבות עמוקה לקיומו של דיון מהותי ורחב בעניין הגדרתו של החינוך היהודי. לעת עתה, בדוח זה אין אנו מבקשים לצמצם את משמעותו של המושג "חינוך יהודי", ונציין מספר היבטים חשובים שאליהם הוא מתייחס:

- א. הוראת תכנים הקשורים בדת היהודית ובאורח החיים היהודי (אדר, 1970) – ומתוך כך הוראת המקצועות תנ"ך, תושב"ע, מחשבת ישראל, שפה וספרות עברית, היסטוריה יהודית, אך גם מקצועות אחרים שבהם עולים תכנים אלו, כגון גיאוגרפיה ואזרחות.
- ב. פיתוח זיקה חיובית למורשת ישראל (בנטואיץ', 1973)
- ג. שילוב בין ידע לתודעה ובין לימוד להזדהות (שביד, 2000)

תולדות המדיניות החינוכית בתחום החינוך היהודי

תחום החינוך היהודי במערכת החינוך הממלכתית בישראל עלה על סדר יומם של קובעי המדיניות החינוכית כבר בימי טרום המדינה ובעשורים שלאחר הקמתה. מספר ועדות עסקו בנושא זה מתוך חוסר שביעות רצון ממעמדו של החינוך היהודי בזרם הממלכתי ומתוך מטרה להעמיקו. בתחילה (ועדת תלמי, 1944) ביקשו לעסוק בחינוך היהודי כחלק מתהליך של מעבר מאידיאולוגיה של שלילת

הגלות לעבר השיח על אודות "תודעה יהודית" (דרור, 1999). בהמשך (ועדת ארנון 1956; ועדת שמואלי 1957) קבעו שיש להרחיב את התכנים הנלמדים להיסטוריה של עם ישראל בדורות האחרונים ולתכניות השופכות אור על אורחות חיים, פולקלור ומסורת בגישה תרבותית לאומית של היהדות (מורן, 1983). נקודת ציון חשובה הייתה הקמת "המרכז לטיפוח התודעה היהודית" על ידי שר החינוך דאז זלמן ארן, שנודע בהתנגדותו הנמרצת לקיומן של מערכות חינוך נפרדות לדתיים ולחילוניים. המרכז, שפעל מספר שנים בראשית שנות השבעים של המאה הקודמת, העלה על סדר היום סוגיות הקושרות בין ידע לתודעה, שנועדו להפחית את תחושת הניכור של בוגרי המערכת הממלכתית כלפי תרבותם היהודית. בין השאר המליצה הוועדה על טיפוח דבקות וזיקה לעם ולארץ, יצירת קשר להיסטוריה של עם ישראל, ויצירת עניין, ידע, זיקה והזדהות עם ערכים לאומיים ואנושיים שבמורשת היהודית (דרור, 2003).

חרף ההמלצות לא חל שינוי של ממש בחינוך היהודי עד לפעולתה של ועדת שנהר, שהגישה את המלצותיה בשנת 1994. דוח הוועדה "עם ועולם" קבע כי יש לפתח תכניות לימודים בין-תחומיות שיתמקדו סביב ארבעה צירים: ערכים יהודים ואוניברסאליים, שפה וספרות עברית, ציונות ולימודי ארץ ישראל. הוועדה ביקשה להתייחס לצורכי המערכת, שנבעו מזהות מגוונת של תלמידים וממחסור במורים שיכולים לעסוק בתחום. לפי המלצותיה, על החינוך היהודי בבתי הספר הממלכתיים לכלול את המאפיינים הבאים: פלורליזם, בינתחומיות, אינטגרטיביות, ביקורתיות, קהילתיות, עדכניות טכנולוגית, חינוך ערכי, רלוונטיות ואוטנטיות, היקף תוכני רחב – מהתנ"ך ועד הציונות, ובכלל זה מגוון מורשות עדתיות וזרמים דתיים. כמו כן על החינוך להקיף את כל הגילאים ואת כל המגזרים, וכן יש להעריך את מקצועות הלימוד בתחום החינוך היהודי במבחני הבגרות. נוסף על כך ציינה הוועדה את הצורך בהתאמה בין תפיסת העולם היהודית של המורים המופקדים על החינוך היהודי בבתי הספר הממלכתיים לבין תפיסת העולם היהודית של הילדים (ושל הוריהם) ה"צורכים" אותו.

בשנת 1995, סמוך להגשת ההמלצות של ועדת שנהר, הוגשו המלצותיה של ועדת שנהר, שעסקה אף היא בנושאים של חינוך יהודי. לפי המלצות אלו על משרד החינוך להסדיר את מדיניותו כלפי יוזמות הוריות להקמת בתי ספר מסורתיים המשויכים ברובם לרשת תל"י. יוזמי התכנית נוכחו לדעת כי "לחידוש החינוכי שהציעו יש פוטנציאל משיכה לחוג הרבה יותר רחב מהחוג המצומצם המקורי של הורים "אנגלו-סקסיים", ושהוא נותן מענה אפשרי לאחת מהמצוקות הקשות ביותר של החינוך הממלכתי במדינת ישראל" (שקלי, 2004). תכנית הלימודים בבתי ספר אלו עסקה במקרא, ספרות חז"ל, לוח השנה היהודי וטקסים יהודיים. כיום אפשר לומר כי כ-12% מבתי הספר הממלכתיים קשורים ברשת תל"י.

בחנינת יישומן של המלצות ועדת שנהר העלתה הישגים לצד קשיים והחמצות (רש, נ' ובן-אבות, א', תשנ"ו, תשנ"ז, תש"ס). מצד אחד הצליחה הוועדה להעלות שוב על סדר היום את בעיית החינוך היהודי בכל מעגלי החינוך, ובעקבותיה קמו ארגוני מגזר שלישי (ללא מטרות רווח) (כמו מכון הרטמן, רשת תל"י, מורשה ואחרים) ששמו להם מטרה להעמיק את החינוך היהודי במוסדות החינוך הממלכתי. ארגונים אלו פעלו להכשיר מורים להוראת מקצועות היהדות, לפתח תכניות לימודים ולהעמיק תכנים יהודיים בספירה הבית-ספרית. מן הצד האחר, אף שבשנים הראשונות שלאחר המלצות הוועדה הוקצו שעות ייעודיות לבתי הספר הממלכתיים ליישום המלצות ועדת שנהר, בפועל לא נוצל חלון ההזדמנויות להרחבת מעגל המורים העוסקים בתחום.

יש לציין שאחת הביקורות שהועלו נגד המלצות הוועדה הייתה השימוש במונח הכללי "יהדות כתרבות". ואולם, הגם שמשרד החינוך לא יישם במלואן את המלצות הוועדה שהוא עצמו מינה, המלצותיה, כפי שצינו, פתחו פתח לארגוני מגזר שלישי לפעול בתחומה של מערכת החינוך בנושא זה.

כדי לגבש דרכים ליישום המלצות ועדת שנהר הוקמה ב-2008 ועדת שגיא. הוועדה המליצה לבסס גישה תרבותית רחבה למקורות ישראל בכל הדורות, תוך שלילת ההיררכיה של המקורות השונים (עיקרון שעורר ביקורת רבה). גם כאן הודגשו עקרונות כגון רלוונטיות לעולמו של התלמיד, טיפוח ערכים יהודיים ואנושיים, לימוד בחברותא וחיזוק החוויה האישית, ופיתוח חומרי למידה פתוחים ודינאמיים. כמו כן המליצה הוועדה על הוראה של שניים מן הנושאים הבאים: מעגל המשפחה, מעגל החברה, מעגל הקהילה, מעגל הסביבה, ציונות ומדינת ישראל ומעגל השנה. במסגרת זו המליצה הוועדה להשתמש בחומרי למידה שפותחו בעקבות המלצות ועדת שנהר (קצתם על ידי ארגוני מגזר שלישי המומחים בתחום).

בעקבות המלצות ועדת שגיא, ועמן גם המלצות ועדת שנהר, הפעיל המטה המופקד על יישום דוח שנהר מתווה חדש להוראת תרבות ישראל בחטיבות הביניים הממלכתיות. המתווה נועד לסייע לתלמיד לגבש את זהותו היהודית, תוך יצירת בסיס לשפה משותפת של התרבות היהודית-ישראלית. עם כניסתו של שר החינוך הנוכחי, גדעון סער, לתפקידו מונתה ועדה חדשה בנושא "תרבות ישראל", בראשות פרופ' בנימין איש שלום. הוועדה נתבקשה להגדיר את נושא החינוך היהודי ולהציע תכנית מקיפה להטמעתו בבתי הספר היסודיים והעל-יסודיים. הגדרת המושג "חינוך יהודי" שגיבשה הוועדה כללה פיתוח תודעה יהודית פלורליסטית, יצירת שייכות וזיקה לעם, למדינה ולתרבות ישראל וטיפוח מחויבות מוסרית כלל-אנושית, כל זאת דרך הקניית ידע ועיצוב אורחות חיים. בהמשך להמלצות הוועדה נקבעה תכנית לימודים מקיפה מכיתה ד' ועד לכיתה ט'. להוראת התכנית הזאת אמורות להיות מוקצות שעותיים שבועיות בכל אחת משכבות הגיל הנדונות. כל שכבת

גיל תעסוק בנשוא מארגן רלוונטי לחיי התלמידים ולגילם, והתכנית תכלול ליבה מוגדרת של מושגי יסוד, ערכים, אירועים מרכזיים, דמויות מופת, ביטויים וטקסטים מכוננים. התכנית מכוונת לשילוב ותיאום עם תחומי דעת אחרים מתחום ההומניסטיקה, והיא אמורה להתבצע בשלושה ממדים: ידע, חוויה ולמידה, תוך דגש על למידה דיאלוגית בית-מדרשית או חווייתית. לצד פיתוח חומרי למידה המליץ המשרד לבתי הספר גם על חומרים מגוונים שפותחו על ידי גופים שונים, קצתם מן המגזר השלישי, וקרא לארגונים לפתח חומרי למידה מותאמים נוספים. גם כאן נשמעה ביקורת כלפי התכנית, ועיקרה נוגע להיעדר עקביות ורציפות בטקסטים הנלמדים וכן לאופי האקלקטי של התכנית המגובשת.

מעורבות ארגוני מגזר שלישי בתחום החינוך היהודי – הצעה אפשרית לחזון ולמטרות

על סמך כשני עשורים של מעורבות בתחום החינוך היהודי במערכת החינוך הממלכתי גיבשה קרן אבי חי חזון חינוכי שהוביל את פעילותה ושירת אותה בקבלת החלטות. נדמה שקובעי המדיניות החינוכית וגם ארגוני מגזר שלישי העוסקים בחינוך יהודי יכולים להיות שותפים לו. על פי החזון, החינוך היהודי הציוני והאזרחי עומד כעיקרון מנחה בעשייה החינוכית במוסדות החינוך. חזון זה מבקש לחזק את המכנה המשותף בעם היהודי, להביא לידי לימוד שורשיו המשותפים תוך הבנה וכבוד לגישות שונות כלפי היהדות, ולהפוך את בוגרי המערכת לאזרחים המרגישים שייכות לעם היהודי, למורשתו ולתרבותו.¹ כמו כן, על פי החזון יהיו בוגריה של מערכת החינוך אזרחים משכילים בתחומים העוסקים בעם ישראל, מדינתו ומורשתו ובעלי תחושת שייכות לעם ולארץ. בוגרים אלו יגלו אחריות לנעשה סביבם וכבוד למגוון הגישות כלפי התרבות והמסורת היהודית.

ברי שחזון זה תלוי בהעמקת איכותו של החינוך ובהגדלת המשאבים המוקדשים לעשייה זו.

מתוך החזון אפשר לגזור את המטרות הבאות:

- א. התלמידים ירכשו ידע נרחב בתחומים העוסקים בעם ישראל, מדינתו ומורשתו, ייצרו את הקשר בין תחומים אלו לבין עולמם ומתוך כך ייהפכו לאזרחים פעילים ולומדים ברוח החזון.
- ב. איכות החינוך בתחום היהודי, הציוני והאזרחי תשתפר – בין היתר באמצעות התמקדות במנהלים, במחנכים, במשאבי בית הספר ובשיתוף ההורים.

¹ נציין שוב כי ההתייחסות למושג "חינוך יהודי" רחבה וכוללת, וכי נדרש דיון מהותי ומעמיק במושג זה.

ג. המדינה תפנה משאבים גדלים והולכים לחינוך היהודי, הציוני והאזרחי ולחינוך המשלב תלמידים דתיים, מסורתיים וחילוניים.

מימוש מטרות אלו צריך להתבסס על מספר עקרונות יסוד:

- א. זירת הפעולה תהיה מערכת החינוך ומוסדות החינוך הממלכתיים.
- ב. הפעילות להעמקת החינוך היהודי תיעשה בשיתוף מערכת החינוך ובלי להחלישה.
- ג. יש לפעול בבתי ספר בעלי מאפיינים חברתיים-כלכליים שונים ולעודד מגוון של תכניות המותאמות לקהלי יעד שונים.

שאלות מרכזיות בתהליך הבדיקה

דוחות הערכה של תכניות בתחום החינוך היהודי ביוזמת קרן אבי חי ובתמיכתה, וכן רשמי מנהלים ועמדות של ראשי ארגונים וקובעי מדיניות במשרד החינוך – כל אלה מצביעים על שינוי חיובי שחל בתחום החינוך היהודי במסגרת החינוך הממלכתי בעשור האחרון. בשנים אלו נוספו אפשרויות פיתוח והעשרה של סגלי הוראה, התפתחו מסלולים ייחודיים להכשרת פרחי הוראה, ארגונים שונים הציעו ליווי פדגוגי של בתי ספר, פותחו חומרי למידה, בהם גם חומרים וירטואליים כדוגמת אתר "מקראנט". בשנתיים האחרונות ניכרת גם מעורבות גדולה יותר של משרד החינוך ביוזמות של ארגוני מגזר שלישי הפועלים בתחום (קיימים יותר מיזמים משותפים למשרד ולארגונים המכשירים כוח אדם או מפתחים סגלי הוראה בתחומי היהדות). כמו כן הקצה המשרד שעות הוראה לתרבות ישראל.

יחד עם זאת, למרות ההתפתחות שחלה בתחום החינוך היהודי ובהעמקתו בחמש עשרה השנים האחרונות, עוד רבה המלאכה, ורבים בתי הספר או סגלי ההוראה שתחום זה עדיין זר להם והם מבקשים להעמיק בו.

כדי לבחון מהם הצרכים הקיימים בשלב זה במערכת החינוך הממלכתית ביקשה קרן אבי חי לקיים תהליך של בדיקת צרכים וכיווני פעולה אפשריים, ובמסגרתו עלו השאלות הבאות:

- מהם החזונות והגישות לחינוך יהודי-ישראלי הקיימים במערכת?
- מהי מדיניות משרד החינוך בתחום החינוך היהודי?
- מה מצבו של כוח האדם המוכשר להוראת מקצועות היהדות?
- מה מצבן של תכניות הלימודים להוראת מקצועות היהדות?

- כיצד בתי הספר מיישמים את מדיניות משרד החינוך וכיצד החינוך היהודי בא לידי ביטוי בבתי הספר?
- מה אפשר ללמוד מתוך דוחות הערכה של קרן אבי חי על תכניות התערבות בבתי ספר בתחום החינוך היהודי?
- מהם הצרכים הקיימים היום במערכת החינוך לשם העמקת החינוך היהודי?

מתודולוגיה

- כדי לענות על שאלות אלו נאסף מידע ממקורות שונים הנוגעים לתחום, וזאת באמצעות -
- א. ראיונות – עם מנהלי בתי ספר
עם בעלי תפקידים בכירים במשרד החינוך
עם מנהלי ארגונים בתחום החינוך היהודי
 - ב. סקר טלפוני – בקרב מנהלים בבתי ספר ממלכתיים יסודיים ועל-יסודיים
 - ג. מיפוי נתונים קשים – ממקורות מידע כגון חדר המחקר הווירטואלי במשרד החינוך
 - ד. ניתוח דוחות הערכה – שנערכו ביוזמת קרן אבי חי לתכניות בתחום מערכת החינוך²

פירוט מקורות המידע:

- א. בעלי תפקידים וקובעי מדיניות במשרד החינוך:
נערכו ראיונות עם 11 בעלי תפקידים בכירים ובהם יו"ר המזכירות הפדגוגית, מפמ"רים (מפקחים ארציים), מנהלי מחוזות ונציגי מינהל חברה ונוער במשרד החינוך.
משך כל ריאיון בין שעה וחצי לשעתיים.
1. מנהלים ומובילים חינוכיים בבתי הספר:
(א) נערכו ראיונות מובנים למחצה עם 33 מנהלי בתי ספר, 12 יסודיים ו-21 על-יסודיים, מאילת ועד קריית שמונה וקצרין. אף שבתי הספר לא נבחרו כמדגם מייצג, היה בהם כדי לייצג מאפיינים שונים של מערכת החינוך. הם היו מגוונים מאד במאפייניהם: תיכונים מקיפים, עיוניים, חינוך התיישבותי, רשת אורט בערים ובאזורי ספר, בתי ספר

² **ראיונות:** ראיונות עם בעלי תפקידים במשרד החינוך ובמכללות נעשו על ידי ד"ר נורית חמו. ראיונות עם מנהלי בתי ספר נערכו על ידי ד"ר פנינה שור מהחוג לחינוך יהודי באוניברסיטה העברית. בדרך כלל השתתפו בהם שתי מראיינות (חוקרת ואשת צוות של הקרן, או שתי נשות צוות של הקרן). **סקר טלפוני:** סקר טלפוני המבוסס על שאלון מובנה למנהלים נערך על ידי מכון היזון בהובלת ד"ר גילי שילד ומוטי אסולין. **מיפוי נתונים קשים:** מיפוי הנתונים ממקורות מידע כגון חדר המחקר הווירטואלי במשרד החינוך, אתרי אינטרנט וכו' נעשה על ידי מכון "היזון". **ניתוח דוחות הערכה:** הניתוח נעשה על ידי ד"ר יגאל רוזן.

לאוכלוסייה מבוססת ובתי ספר שתלמידיהם בעלי רקע חברתי-כלכלי נמוך יותר. במקוון, רק אחוז קטן של הראיונות היו עם בתי ספר שקשורים לפרויקטים במימון קרן אבי חי. במקצת הראיונות השתתפו גם בעלי תפקידים נוספים בבית הספר, כגון מורים למקצועות היהדות או רכזי מקצוע.

משך כל ריאיון בין שעה לשעה וחצי.

(ב) כמו כן נערך סקר טלפוני. הסקר כלל שאלון מובנה והשתתפו בו 206 מנהלי בתי ספר - 141 על-יסודיים ו-65 יסודיים (שאלון זה יצורף כנספח לדוח סקר המנהלים).

2. ראשי ארגונים העוסקים בחינוך יהודי:

נערכו ראיונות מובנים למחצה עם מובילי 10 ארגונים ותכניות חינוכיות - מקצתם פועלים בתמיכת קרן אבי חי ומקצתם אינם נתמכים על ידיה (פירוט המרואיינים בנספח לדוח של ד"ר פנינה שור).

משך כל ריאיון בין שעה וחצי לשעתיים.

ב. נתונים קשים:

- הנתונים נאספו ממקורות מגוונים: אתרי אינטרנט של ארגונים הפועלים בתחום החינוך היהודי, מכללות ואוניברסיטאות ומשרד החינוך, והם כוללים:
1. פירוט חומרי למידה
 2. מיפוי תלמידי בתי ספר הלומדים במגמות שבתחום החינוך היהודי
 3. מיפוי תכניות להכשרת מורים בתחום החינוך היהודי
 4. מיפוי תכניות השתלמות בתחום החינוך היהודי
 5. מיפוי תכניות התערבות בבתי הספר

ג. ניתוח דוחות הערכה:

רוכזו ונותחו דוחות הערכה של תכניות התערבות בתחום החינוך היהודי שנערכו ביוזמת קרן אבי חי. הדוחות כוללים מחקרי הערכה שנעשו בין השנים 2003-2010 לתכניות התערבות בבתי ספר, הכשרת מורים ופיתוח סגלי הוראה.

אתגרים והזדמנויות בתהליך הבחינה

איסוף הנתונים הקשים, השיחות עם קובעי המדיניות ועם ראשי הארגונים והיציאה אל השטח עצמו, קרי לבתי הספר, אפשרה התבוננות מקיפה וסרטוט תמונה של המתרחש בתחום. הייתה זו גם הזדמנות לשמוע קולות שונים של מי שפועלים באופן ממשי בתחום החינוך היהודי, וכן לבחון את הזיקות שבין מדיניות המשרד והצהרותיהם של בעלי התפקידים לבין הנעשה בשטח.

מלאכת איסוף הנתונים נעשתה במחצית השנייה של שנת הלימודים תשע"א וכללה ביקורים בבתי ספר מדרום ועד צפון. הראיונות פנים אל פנים אפשרו לשמוע ממקור ראשון את חוויותיהם של מנהלים המבקשים לממש חינוך יהודי בשטח, ולהבין את האתגרים ואת ההישגים בעבודה היום-יומית.

הראיונות עם ראשי הארגונים נתנו במה לחשיבה אינטגרטיבית על פעולות הארגונים בשנים האחרונות ועל מטרותיהם בהמשך. מידע זה אפשר לנו לסרטוט תמונה ברורה יותר של ההישגים כפי שרואים אותם מי שפועלים בתחום החינוך היהודי עד עתה, וכן לבחון את הצרכים במערכת ולחשוב על כיוונים חדשים, אם ישנם.

הראיונות עם בעלי תפקידים ועם קובעי המדיניות במשרד החינוך אפשרו לנו לבחון את שאלת הרצוי מול המצוי מבחינת יעדי המשרד, ולנתח את מאפייני הקשר שבין המדיניות לבין המתרחש בשטח. ראוי לציין כי בראיונותינו עם מובילי הארגונים הצבנו שאלה בדבר טיב הקשרים בין הארגון או פעולותיו לבין המשרד.

ניתוח דוחות ההערכה אפשר אף הוא לגבש סיכום אינטגרטיבי של עבודות ההערכה שנעשו במרוצת השנים ולהסיק מסקנות בנוגע להערכת טיבן של אסטרטגיות הפעולה בתחום.

פרק ב: תחומי פעילות בחינוך הממלכתי: המצוי מול

הרצוי - ותובנות

בפרק זה נציג מיפוי של הצרכים במערכת תוך התייחסות למצב המצוי מול המצב הרצוי בתחומים הבאים:

- מורים
- מנהלים
- חומרי למידה
- תכניות התערבות בבתי הספר
- בתי ספר "חודיים"
- רשויות מקומיות

יש לציין כי הגדרת "המצב המצוי" כמו גם "המצב הרצוי" נעשתה על פי הנתונים, ההערכות והתפיסות של המרואיינים והנשאלים בבדיקה. ההגדרות הן סיכום של המידע שנאסף מהשטח, והן מבטאות את הקולות העולים ממנו.

לאחר תיאור המצוי מול הרצוי יובאו תובנות - פרי ניסיונו של צוות הבדיקה ללבן ולפרש את התיאורים הללו ולהוציא מתוכם מסקנות חשובות לפעולה.

מורים

את הדיון בסוגיית המורים, שהיא סוגיה מרכזית ומורכבת, יש לחלק לשלושה תחומים:

- הגדרת זהות יהודית עצמית
- תפיסת תפקיד המורה
- הכשרה ופיתוח מקצועי

א. הגדרת זהות יהודית עצמית

המצב המצוי: התייחסויות המנהלים כלפי המורים המלמדים שיקפו זיהוי שרובם עושים בין הרקע האישי של המורה מבחינת זהותו היהודית לבין יכולתו לעסוק בטיפוח הזהות היהודית של

התלמידים. כך, בבתי ספר רבים תחום היהדות מופקד בידי "המורה ה'דתי' של הצוות", או למצער בידי מי ש'מחובר' לתחום ברמה האישית, כגון מורה שבא מבית מסורתי או שהוא עצמו מתעניין בתחום. במצב דברים זה, המסר הסמוי שעובר לתלמידים הוא שהיהדות שייכת בעיקרה לדתיים, ורק הם מוסמכים 'לתווך' אותה למי שאינם שומרי מצוות. בהקשר זה יש לציין כי גם כאשר מדובר בפעילות חוץ-קוריקולרית כמו טקסים לפני חגים, אפיית מצות בפסח, תקיעות בשופר לפני הימים הנוראים וכו', מקצת המנהלים ציינו כי הם משתפים פעולה עם נציגים של חב"ד או של ארגונים אורתודוקסיים אחרים על מנת שיגיעו לבית הספר וילמדו את התלמידים "כיצד צריך להיראות החג".

זאת ועוד: העובדה שמרבית המנהלים פונים רק למורים שלפי דעתם 'מחוברים' לתחום גורמת להם להיעזר בארגונים חיצוניים כגון "המרכזים להעמקת הזהות היהודית". מרכזים אלו, השייכים ברובם למפעלי הציונות הדתית, פועלים באמצעות 32 עמותות שבפיקוח משרד החינוך ב-135 רשויות מקומיות בארץ. הפעילות מתנהלת ביותר מ-700 בתי ספר, יסודיים ועל-יסודיים, באמצעות בנות שירות לאומי המקבלות הדרכה. בפועל, בנות אלו נושאות על כתפיהן באופן כמעט בלעדי את תחום לימודי היהדות ברבים מבתי הספר, מה שמגביר את הזיהוי שנוצר אצל התלמידים בין "יהדות" ל"דתיים". למותר לציין כי גם מבחינה חינוכית ייתכן כי אין זה ראוי שדווקא את תחום היהדות, שכל כך קשור לגיבוש הזהות העצמית והקולקטיבית של התלמידים, יוצאו באמצעות "מיקור חוץ" לגורמים חיצוניים, בעוד צוות בית הספר יושב מנגד. המסר הברור שעובר לתלמידים, מעבר לזיהוי האמור בין "יהדות" ל"דתיים", הוא שלצוות בית הספר, המשמש מודל ודוגמה מבחינה חינוכית, אין כל אמירה של ממש בתחום היהדות.

המצב הרצוי: ועדת שנהר הניחה את התשתית לחזון חלופי למציאות הרווחת במערכת: "המפתח לשינוי המצב הקיים חייב להיות החזרת האחריות לחינוך לחברה ולקהילה שמקרב באים התלמידים... המצב שבו עקב מחסור במורים מתאימים חברה מוסרת את חינוך בניה ובנותיה בקבלנות למי שמוכן לעסוק בכך, אפילו אם כוונותיו סותרות בעליל את האמונות והדעות של חברה, הוא מצב לא תקין אשר מביא להתנגשות או להתחמקות. בית הספר הכללי צריך... לעודד את הציבור החילוני לבטא את ערכיו, לפתח את תרבותו, לבקר את הישגיו ולהיפגש עם הדור הצעיר שלו".

הלשון החד-משמעית הננקטת בדברים אלו משקפת תסכול כלפי התפיסה הרווחת במערכת החינוך ולפיה חינוך יהודי וחינוך דתי חד הם, ומכאן שהזהדות עם הפרקטיקה הדתית היא יתרון ברור למי שעוסקים בחינוך יהודי. בהמלצותיה הצביעה הוועדה על הצורך לשנות תפיסה זו מן היסוד, באופן שינתק את הקשר ההכרחי בין יהדות לבין דתיות וישים את הדגש על מה שמקובל לכנות תפיסת

"היהדות כתרבות". עיקרון זה אמור לבוא לידי ביטוי הן בזהות המורים המלמדים מקצועות אלו בכיתות, והן במסרים המהותיים שיעברו לתלמידים בתחומים ש"למדו.

תובנות: יש לפעול להוצאתה של הוראת היהדות מידי גורמים חיצוניים ולהחזרת האחריות על תחומים אלו לידי צוות בית הספר. נוסף על כך יש לפעול לניתוק הקשר בין הזהות האישית הדתית של המורה לבין מקצוע ההוראה, כך שלא ייווצר מצב שבו רק דמויות דתיות 'מתווכות' את היהדות לתלמידים במערכת הממלכתית. השאיפה היא להעביר לתלמידים אלו את התפיסה כי הם בני בית ביהדות, וכי היהדות שייכת להם בזכות ולא בחסד, ללא קשר לשאלה אם ובאיזו מידה הם מקיימים את מצוותיה ברמה הדתית.

ב. תפיסת תפקידו של המורה

המצב המצוי: נראה כי ההחלטה בידי מי להפקיד את הוראת התחום היא פועל יוצא של כוח ההוראה המצוי בבית הספר. כאשר יש בו מורים מקצועיים בתחום היהדות (למשל בוגרי "רביבים", "אופקים", משתלמי מכון הרטמן, בוגרי המדרשה באורנים, מכון שכטר, מכללת אחוה וכו'), אף השעות המוקצות ל"תרבות ישראל" בבית הספר עוברות לאחריותם. עם זאת, בבתי הספר שאין בהם מורים מקצועיים בתחום קורה לא פעם שהאחריות על מקצוע זה עוברת לידי המחנכים, ללא קשר הכרחי לשאלה מהו המקצוע שהם מלמדים. לעתים ההחלטה מתקבלת מתוך שיקולים מערכתיים, אך לעתים היא תלויה בשיקולים פדגוגיים ערכיים, ולפיהם רק באמצעות המחנכים אפשר באמת לחולל שינוי בתודעה ובתפיסה של התלמידים בכל הנוגע לתרבות ישראל ולרלוונטיות שלה לזהותם העצמית.³

יש לציין כי הדברים נוגעים בעיקר לבתי הספר העל-יסודיים, שבהם קיימים מקצועות דיסציפלינאריים מוגדרים כגון תנ"ך, מחשבת ישראל, תורה שבעל פה, ספרות עברית וכו'. בבתי הספר היסודיים, לעומת זאת, די ברור שמדובר בתחום רחב שיש למסרו בידי מחנכות הכיתות, אשר לנוכח מבנה ההוראה בבתי הספר היסודיים ממילא מלמדות את רוב המקצועות. כך, מצד אחד נפתרת הבעיה העקרונית בדבר זהותם המקצועית של המורים, אך מהצד האחר מתעצמת בעיית הזהות האישית שהועלתה בסעיף הקודם, ואשר יש לה השלכות על סוגיית הכשרת המורים שתידון בפרק שלהלן.

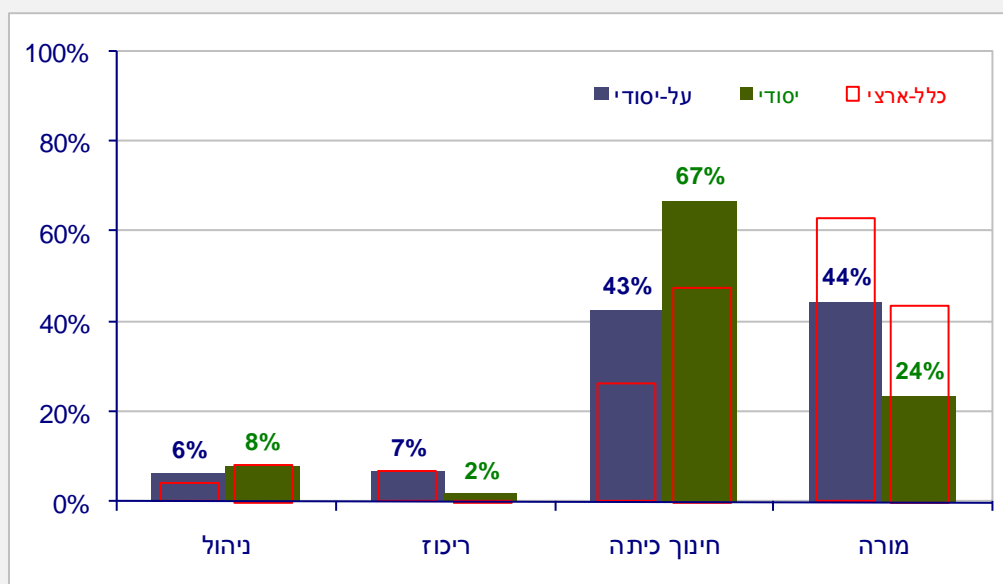
המצב הרצוי: משעה שהחליט המשרד על קיומו של המקצוע החדש "תרבות ישראל ומורשתו", עוסקת המערכת כולה - מקובעי המדיניות במטה המשרד ועד המנהלים והמורים - בשאלה מי הגורם המתאים מבחינה מקצועית ללמד את המקצוע החדש. השאלה המרכזית היא האם מדובר במקצוע

³ לפירוט נוסף בסוגיה זו ר' דוח של ד"ר פנינה שור.

בפני עצמו ויש להפקידו בידי מורה מומחה למחשבת ישראל, תושב"ע, תנ"ך, ספרות וכו', או שמדובר בתחום רחב יותר בעל נגיעה של ממש לשאלות של ערכים ושל זהות, וככזה יש להפקידו בידי מחנכי הכיתות או בידי רכזי חינוך חברתי, ללא קשר לשאלה איזה מקצוע הם מלמדים בתור מורים מקצועיים. יש לציין כי שאלה זו מעסיקה לא רק את ה"שטח", כלומר את המנהלים והמורים שמלמדים בפועל, אלא גם את קובעי המדיניות במשרד החינוך, שטרם הכריעו בסוגיה⁴. עם זאת, רצוי שמי שנכנס בפועל לכיתה יהיה בעל בקיאות מיטבית בחומר הנלמד, בין שמדובר במקצוע דיסיפלינארי שיילמד באופן עצמאי, ובין שמדובר במקצוע רב-תחומי בעל נגיעה למקצועות שונים, הנשזר בתחומי הדעת האחרים. תהיה ההכרעה אשר תהיה, יש צורך במורים המתמצאים ובקייאם בעולם התוכן של תרבות ישראל.

תובנות: נראה שבפועל אין באמת צורך להכריע בשאלה העומדת על הפרק. נתונים מתוך חדר המחקר של משרד החינוך מראים שבסופו של דבר מורים למקצועות היהדות משמשים מחנכים יותר ממורים בכל תחום אחר, וכי יש מתאם בין העיסוק של המורה בשאלות של ערכים, זהות ותרבות יהודית לבין עיסוקו בתור מחנך. מכיוון שכך, יש צורך להכשיר מורים נוספים למקצועות היהדות שישימשו מאגר פוטנציאלי נוסף להוראה בתחום.

תרשים 1: תפקידים שהמורים להוראת מקצועות היהדות נושאים בהם⁵



⁴ ר' הדוח של ד"ר נורית חמו.

⁵ מתוך ממצאי סקר המנהלים

יתרה מזאת: מנהלים רבים ציינו בראיונות כי לאחר שמורים-מחנכים מבית הספר, שאינם מלמדים את מקצועות היהדות, יצאו להשתלמויות עומק בתחום (למשל במסגרת מכון הרטמן), התעורר אצלם רצון להעמיק עוד ובסופו של דבר לעשות הסבה ולהפוך למורים מקצועיים בתחום. לכן נראה שיהיה נכון להשקיע במורים שילמדו היטב את תחום תרבות ישראל על כל עושרו ורוחבו, ובאופן טבעי יוכלו להפיץ את הערכים הטמונים בחומרי הלימוד הן בשיעורי המקצוע, הן בשיעורי החינוך והן בקרב שאר המורים בבית הספר.

ג. הכשרה ופיתוח מקצועי

המצב המצוי: קיימים כיום שני סוגי הכשרה עיקריים: הכשרת "פרחי הוראה" והכשרת מורים מכהנים במסגרת השתלמויות מסוגים שונים. התכניות להכשרת פרחי הוראה המזכות את משתתפיהן בתארים אקדמיים ו/או בתעודת הוראה במקצועות היהדות הן "רביבים" (באוניברסיטה העברית) ו"אופקים" (באוניברסיטת ת"א) וכן התכניות בסמינר הקיבוצים ובמכון כרם.⁶ בכמחצית מבתי הספר שנבדקו משולבים מורים צעירים בוגרי התכניות הללו, ומנהלים הביעו שביעות רצון עצומה מתפקודם ואף רצון לקלוט מורים נוספים בעלי הכשרה דומה. עם זאת יש לציין כי תכניות אלו מכשירות מספר מועט יחסית של מורים בשנה, סך הכול כמה עשרות, עקב רמתה הגבוהה של ההכשרה וההשקעה הכספית הניכרת בכל סטודנט.

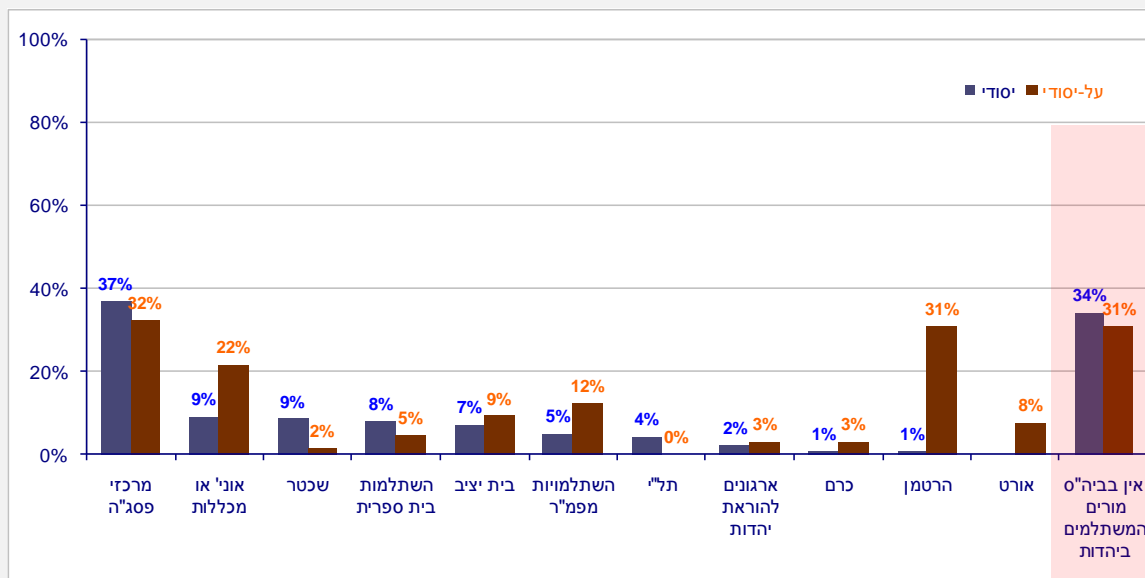
תכניות לימוד למורים מתחומים שונים המבקשים להשתלם בתרבות ישראל קיימות – בין כ"הרחבת הסמכה" ובין כהשתלמויות רגילות- במכון הרטמן, במכון שכטר ובקרן תל"י, במכללת אחוה, במדרשת אורנים, בבינה, במסגרת רשת אורט- שורשי ישראל, במרכזי פסג"ה של משרד החינוך ובהשתלמויות שבאחריות המטה לתרבות ישראל, אך בין התכניות השונות קיימים פערים מבחינת רמתן. יש לציין כי בקרב גורמים שונים, הן בשטח והן בקרב קובעי המדיניות, נזכר מכון הרטמן על תכניותיו השונות כגורם מרכזי הן מבחינת הפריסה ומספר המורים המשתלמים בו והן מבחינת השפעתן של התכניות על עמדות המורים.

קיימת הסכמה רחבה בדבר חשיבותן של ההשתלמויות להעלאת רמת ההוראה של המורים במקצוע שהם מלמדים. כפי שעולה מהתרשים הבא, מנהלי בתי הספר היסודיים והעל-יסודיים כאחד מדווחים שכשליש מן המורים אינם משתלמים. כשליש מהמורים, בשני שלבי החינוך, משתלמים במרכזי פסג"ה. מעבר לזה, קיימים הבדלים בין שתי קבוצות המורים: המורים בבתי הספר העל-יסודיים

⁶ בעת האחרונה נפתח גם מסלול להוראת תרבות ישראל במכללת דוד ילין.

משתלמים באוניברסיטאות או במכללות יותר מעמיתיהם בבתי הספר היסודיים, ומשתתפים יותר בהשתלמויות המפמ"ר (המותאמות לצורכי ההוראה בבתי הספר העל-יסודיים). הבדלים אלו, אך בפערים גדולים יותר, מסתמנים גם בנוגע להשתלמויות במכון הרטמן: קרוב לשליש ממנהלי בתי הספר העל-יסודיים דיווחו כי מורי היהדות בבית ספרם משתלמים במכון הרטמן. מורי בתי הספר היסודיים, לעומת זאת, אינם משתלמים שם כלל.

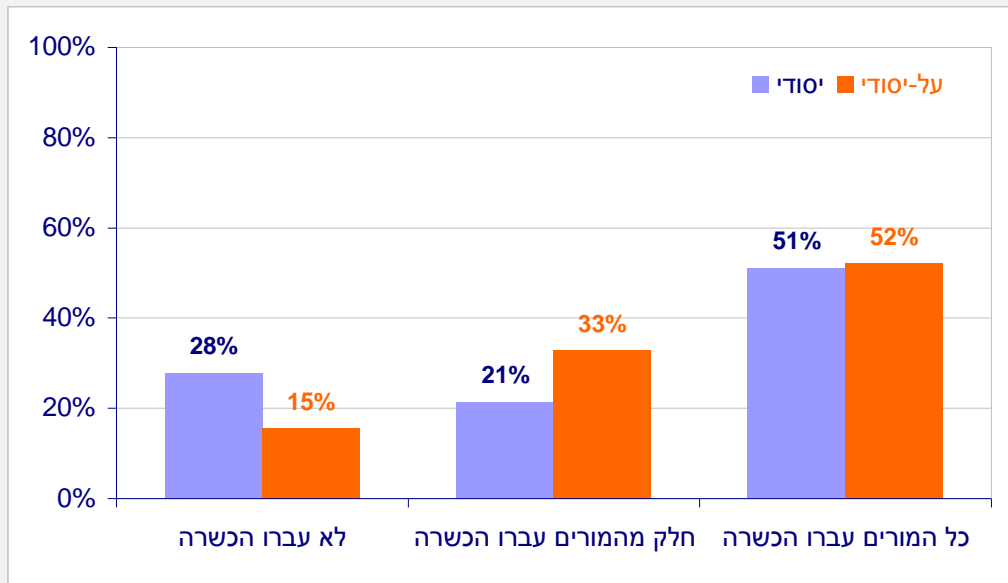
תרשים 2 : מוסדות שבהם משתלמים מורים ליהדות⁷



תרבות ישראל הוא מקצוע חדש יחסית, ולכן חשובה השאלה מהו שיעור המורים שקיבלו הכשרה ללמדו. מן התרשים הבא עולה כי במחצית מבתי הספר, היסודיים והעל-יסודיים כאחד, יש מורים שהוכשרו להוראת המקצוע. בשליש מבתי הספר העל-יסודיים ובחמישית מהיסודיים, חלק ממורי המקצוע קיבלו הכשרה ללמדו. ב-28% מהיסודיים מלמדים את המקצוע החדש מורים שלא הוכשרו ללמדו, לעומת 15% מבתי הספר העל-יסודיים.

⁷ הממצאים מתוך סקר המנהלים.

תרשים 3 : הכשרת המורים המלמדים תרבות ישראל



יש לציין כי כל האמור לעיל רלוונטי בעיקר למורים בבתי ספר על-יסודיים, שכן הבדיקה העלתה כי בפועל יש מעט השתלמויות עומק משמעותיות המיועדות למורים בבתי ספר יסודיים. יתרה מזו: מהראיונות עם מנהלי בתי הספר היסודיים עולה כי בבתי ספר אלו אין מורה מקצועית בתחומי היהדות, כלומר מורה שהוכשרה לכך במוסד להכשרת מורים או בהשתלמויות בתחום. אפשר לומר כי במידה רבה, מלבד השתלמויות מטעם משרד החינוך באמצעות מטה שנהר, אין מסגרת מסודרת לקהל יעד זה. ומכיוון שמלבד בשיעורי תנ"ך אין דיסציפלינה זו נלמדת בנפרד בבתי הספר היסודיים (למעט בכיתות ו', שהחלו בכך השנה בעקבות מדיניות מטה תרבות ישראל), ומי שאין לה נגיעה אישית לתחום ממילא כמעט אינה מתמצאת בו, יוצא שבפועל ההחלטה אם ובאיזו מידה יש להתעמק בסוגיות הקשורות לתרבות ישראל ומורשת ישראל נתונה בידי המורה או ההנהלה, על פי מידת ההיכרות עם הנושא 'מהבית'.

המצב הרצוי: מהסקר בקרב המנהלים עולה כי כשני שלישים ממנהלי בתי הספר היסודיים ו-43% מעמיתיהם בבתי הספר העל-יסודיים סבורים שיש צורך בתוספת הדרכה לכלל המורים ותוספת הדרכה והשתלמויות למורים המלמדים את מקצועות היהדות. ואכן, הנשאלים תמימי דעים בדבר הצורך להכשיר היטב מורים אלו. מכיוון שמדובר בתחום רחב שיש לו נגיעות במספר תחומים, נדרשת הכשרה רחבה שתאפשר למורה להוביל את התחום ולא רק לעמוד במשימה הצרה של

'הוראת החומר'. הדברים אמורים ביתר שאת בנוגע לבתי הספר היסודיים, שבהם בדרך כלל מורה אחת מופקדת על מרבית תחומי ההוראה בכיתה נתונה, ואין בנמצא 'מורה מקצועית' לתחום.

תובנות: התובנה המרכזית שעולה בנושא זה היא שקיים צורך של ממש בהכשרה איכותית לסגלי ההוראה הקיימים בבתי הספר, בעיקר בחינוך היסודי, כפי שאמרה אחת המפמ"ריות: "ביסודי מלמדים מחנכים ולא מורים מקצועיים. אני לא פוסלת שמחנכים ילמדו ויהיו שם, אבל עדיין יש קושי עצום בעומק... צריך עומק ידיעה וגם התלהבות ואהבה, ולפעמים מחנכים מלמדים יהדות בעל כורחם, אז הם מביאים את ההתנגדות ליהדות בדרך ההוראה... צריך ליצור תכנית להכשרת מורים 'בראש אחר'".

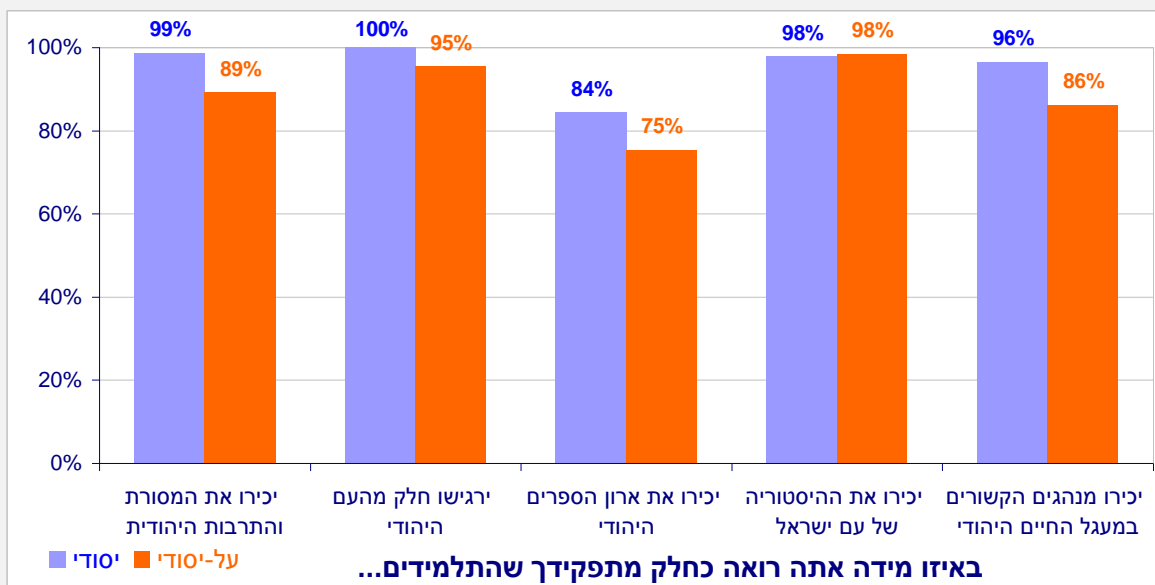
קיימים מספר ארגונים העושים עבודה איכותית ואינטנסיבית בבתי הספר העל-יסודיים, ומשמשים כתובת ברורה למנהלים המעוניינים בהשתלמויות. לעומת זאת, מלבד קרן תל"י כמעט אין בשטח ארגון או גוף המכשירים בתחום זה מנהלים ומורים בחינוך היסודי בהיקף ובאיכות הקיימים בחינוך העל-יסודי. בתי הספר היסודיים משוועים להכשרה איכותית ומעמיקה בתחום החינוך היהודי-ישראלי.

מנהלים

המצב המצוי: מתוך 21 מנהלים בבתי הספר העל-יסודיים שרואינו בבדיקה, עשרה מנהלים עברו השתלמות ייחודית לתחום היהודי-ישראלי ושלושה אחרים השתלמו במסגרות שהיה בהן דגש מסוים, גם אם לא עיקרי, על תחום היהדות. שתי מנהלות נוספות נחשפו לתחום במסגרת תכנית "מארג". מתוך 13 מנהלי בתי ספר יסודיים שרואינו, אף לא אחד עבר השתלמות ייחודית בתחום. אחת המנהלות פעילה ב"שותפות 2000" במקביל לניהול ולכן מעורבת מאוד בתחום ההתחדשות היהודית, ומנהל אחר הוביל תכנית עירונית בתחום של תרבות יהודית טרם היכנסו לתפקיד.

עם זאת, מהסקר בקרב המנהלים עלה כי רובם המכריע, בעיקר בבתי הספר היסודיים, רואים בקידום נושאי היהדות חלק מתפקידם. יצוין כי יחסית לנושאים כגון הכרת ההיסטוריה, המנהגים והמסורת, הכרת ארון הספרים היהודי תופס בעיניהם מקום מרכזי פחות.

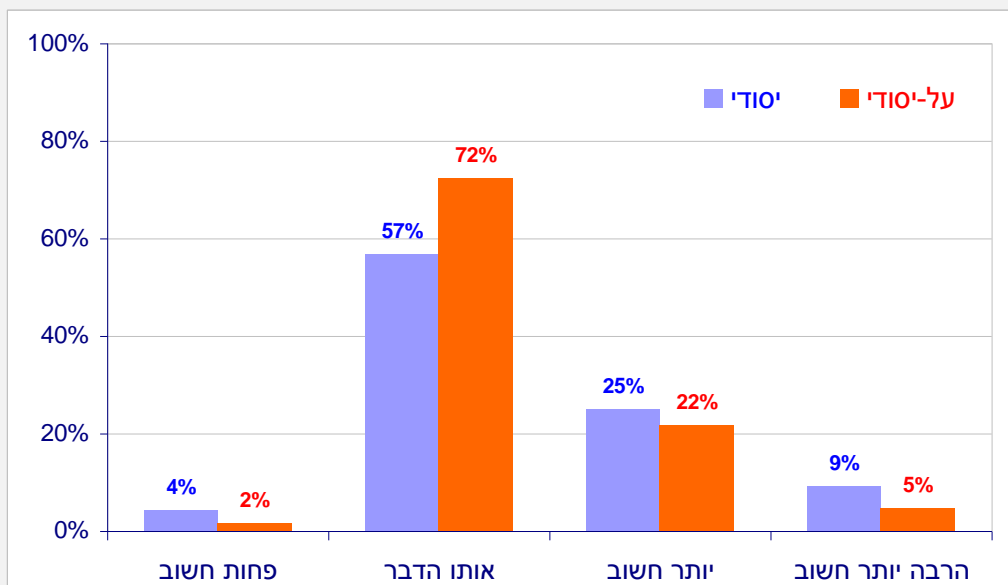
תרשים 4 : המידה שבה מנהלים רואים בקידום היהדות חלק מתפקידם



בהתאם לממצאים אלו, כל מנהלי בתי הספר העל-יסודיים הדגישו בראיונות את חשיבות התחום בעיניהם, ובעיקר את העיסוק בשאלות של זהות, כחלק מהחזון החינוכי שלהם. בקרב המנהלים בבתי הספר היסודיים תחום היהדות נתפס כחלק מובנה מהפעילות הבית-ספרית, אף שכאמור, מנהלים אלו כמעט אינם משתלמים באופן פורמאלי בתחום.

מהסקר בקרב המנהלים עלה גם כי שני שלישים מהם, בשני שלבי החינוך, מעוניינים להעמיק את לימודי היהדות בבית ספרם (ללא קשר להיקף הפעילות הקיימת בו כיום או למספר השעות המוקדשות ללימודי יהדות). לכן הם נשאלו גם כיצד הם רואים את החשיבות של מקצועות היהדות בהשוואה למקצועות אחרים הנלמדים בבית הספר.

תרשים 5 : החשיבות של מקצועות היהדות בהשוואה למקצועות אחרים



מהתרשים עולה כי רוב המנהלים, בעיקר בבתי הספר העל-יסודיים (72%), סבורים כי לימודי היהדות זהים בחשיבותם למקצועות האחרים. כשליש מהמנהלים בחינוך היסודי וכרבע מעמיתיהם בחינוך העל-יסודי מייחסים להם חשיבות רבה יותר, בהשוואה למקצועות האחרים.

המצב הרצוי: מנהל בית הספר הוא המנהיג החינוכי במוסד, וקשה לדמיין מצב שבו תהליך מסוים הופך לנושא מרכזי ללא מעורבות, עניין והתגייסות מצדו. לכן אין ספק שכדי להוביל מהלך משמעותי בבית הספר בתחום של תרבות ישראל, על המנהל להכיר בחשיבות התחום ולפעול להעמקתו בבית ספרו. הגדרת החינוך היהודי-ישראלי מופיעה כמטרת-על ב'אני מאמין' של רוב בתי הספר הממלכתיים בציבור היהודי ויש לפרוט אותו מעבר לאמירה כללית ורחבה. דיון מסוג זה בולט בחסרוננו בהכשרת מנהלים.

תובנות: היות שהמנהלים הם גורם קריטי להטמעת תכניות בבתי ספר, ומכיוון שרובם ככולם מדווחים כי הם מכירים בחשיבות הנושא, יש למנף עניין זה כדי לפתח בסופו של דבר מערכת הכשרה אפקטיבית למורים, שנתמכת רעיונית ופרקטית על ידי המנהלים.

רשויות מקומיות

המצב המצוי: במסגרת הבדיקה רואיינו חמישה מנהלים של אגפי חינוך בערים שונות בארץ. כל החמישה היו מודעים לחשיבות בנייתה של תכנית עירונית כוללת בתחום היהדות שתקיף את כלל מערכת החינוך בעיר, ואף ציינו מטרה זו כחלק מסדר היום המקצועי שלהם. בארבע מתוך חמש הערים שנבדקו נוצר שיתוף פעולה עם מכון הרטמן – באחת מהן ניתנה לבתי הספר העל-יסודיים בחירה אם להצטרף לתכנית (ואכן מספר לא מבוטל הצטרפו), ואילו בעיר אחרת נכנס המכון לפעילות בדרגות שונות בכלל בתי הספר העל-יסודיים בעיר. זאת ועוד: מנהלת האגף ביקשה ליצור תכנית כוללת גם לבתי הספר היסודיים, ובשיתוף פעולה עם המפקחים הרלוונטיים הוציאה את כלל מנהלי בתי הספר היסודיים להשתלמויות מקיפות במרכז להשתלמויות של משרד החינוך בבית יציב שבבאר שבע (מהלך שכלל אף את בתי הספר הממלכתיים-דתיים בעיר). יש לציין שגם היא הצביעה על "דלות החומר" בהשתלמויות למנהלי בתי הספר היסודיים, בהשוואה לרמה הגבוהה ולעומק של הפעילות הנעשית במערכת החינוך העל-יסודי בשיתוף מכון הרטמן.

יחד עם זאת יש לציין כי בערים אחרות הניבה החשיבה העירונית תוצאות אקלקטיות במידת מה. מתוך רצון להחדיר לבתי הספר את המודעות לתחום היהדות ולהעלות את הידע של התלמידים, נכנסים אל בתי הספר גופים שונים שאינם אחידים ברמתם ואף לא בתפיסה החינוכית שהם מביאים עמם. כך, בעיר מסוימת חב"ד מופקדים על מוסדות לגיל הרך, מדרשה של בנות השירות הלאומי⁸ מופקדת על בתי הספר היסודיים, ואילו מכון הרטמן מעורב בפעילות בבתי הספר העל-יסודיים. מהלך מעין זה משקף, מחד גיסא, רצון לחשוף את כלל ילדי העיר לתכנים יהודיים, ומאידך גיסא מעיד על היעדר תפיסה עירונית קוהרנטית אשר לשאלת היסוד מהו חינוך יהודי. מצב זה משקף במידה רבה התנערות של קברניטי העיר מעיסוק במהותם של התכנים ולו רק כדי להגביר את העיסוק בתחום, תהא האוריינטציה האידיאולוגית שלו אשר תהא.

למותר לציין כי מנהלי אגפי החינוך שרואיינו אינם מייצגים את המדיניות בכלל ערי ישראל. ההיפך הוא הנכון: הם מייצגים את מיעוטן של הערים – את אלה שאכן נותנות דעתן לנושא זה.

המצב הרצוי: בקרב מדגם קטן זה של מנהלי מחלקות חינוך שוררת תמימות דעים כי אף שברמת בית הספר עשויה להיעשות עבודה משמעותית בתחום לימודי היהדות, לתכנית עירונית הכוח למנף אף יותר את העיסוק הבית-ספרי בתחום. כל המרואיינים ציינו שגם אם כל בתי הספר בעיר אכן יעסקו בתחום באופן ראוי, עדיין יש צורך עז לבנות רצף חינוכי בהיר ועקבי שיחל בגני הילדים, יעבור

⁸ ר' המרכזים להעמקת הזהות היהודית בפרק על המורים.

בבתי הספר היסודיים ויגיע עד בתי הספר העל-יסודיים. כדי ליצור רצף כזה יש לבנות שיתופי פעולה ואפיקי תקשורת פתוחים בין מנהלי המערכות השונות בעיר.

תובנות: מנהלי אגפי החינוך הם קבוצה איכותית, בעלת השפעה ישירה ורבה על הנעשה בבתי הספר בעיר. נראה כי השקעה במוקדי השפעה אלו עשויה למנף במידה ניכרת את העשייה בבתי הספר וליצור נרטיב משותף, אחיד ועקבי לכלל אוכלוסיית היעד של מערכת החינוך בעיר. עם זאת יש לשוב ולציין כי בעוד מכון הרטמן התגלה כגוף פעיל מאוד במישור העירוני, כמעט כל מנהלי האגפים שרואיינו ציינו את המחסור בכתובות איכותיות ליצירת השתלמויות איכותיות בתחום היהדות לצוותי ההוראה בבתי הספר היסודיים.

תכניות התערבות בית-ספריות

המצב המצוי: עקב חוסר היכולת של המערכת, מבחינה היסטורית, להתמודד בכוחות עצמה עם האתגר של לימודי יהדות איכותיים ומשמעותיים בבתי הספר, קמו במשך השנים גופים מתערבים שונים או תכניות התערבות שונות המבקשים למלא את החלל.⁹ בחמש עשרה השנים האחרונות נמצא כי לארגונים שונים בתחום ההתחדשות היהודית מקום מרכזי ביותר בבתי הספר הממלכתיים הן בהטמעת החזון והן בהכשרת המנהלים והמורים, קרי סוכני השינוי העיקריים הפועלים בבתי הספר. עם זאת עדיין ישנם ארגונים הפועלים לא למען העצמתם או הכשרתם של סוכני השינוי, אלא ישירות מול התלמידים, באופן שלמעשה מחליף את הצוות החינוכי הקבוע של בית הספר ובכך מחליש את המערכת.¹⁰

בסקר המנהלים שאלנו "באיזו מידה בית הספר נעזר בארגונים חיצוניים בתחום לימודי היהדות?" התשובות שקיבלנו מוצגות בלוח הבא.

לוח 1: המידה שבה בתי הספר נעזרים בארגונים חיצוניים

	במידה רבה	במידה בינונית	כלל לא
בתי ספר יסודיים	31%	33%	36%
בתי ספר על-יסודיים	17%	40%	43%

⁹ מחקר הבוחן מעורבות מגזר שלישי בתחום של חינוך יהודי במערכת החינוך יצא על ידי ארגון פנים בשנת 2008.
¹⁰ למשל: המרכזים להעמקת הזהות היהודית, קרן קרב ועוד.

בתי הספר היסודיים נעזרים בארגונים חיצוניים במידה רבה יותר מבתי הספר העל-יסודיים. בתי ספר הנעזרים בארגונים חיצוניים נתבקשו לפרט באילו ארגונים הם נעזרים. מתרשים 6 (ראה בהמשך) עולים הממצאים הבאים:

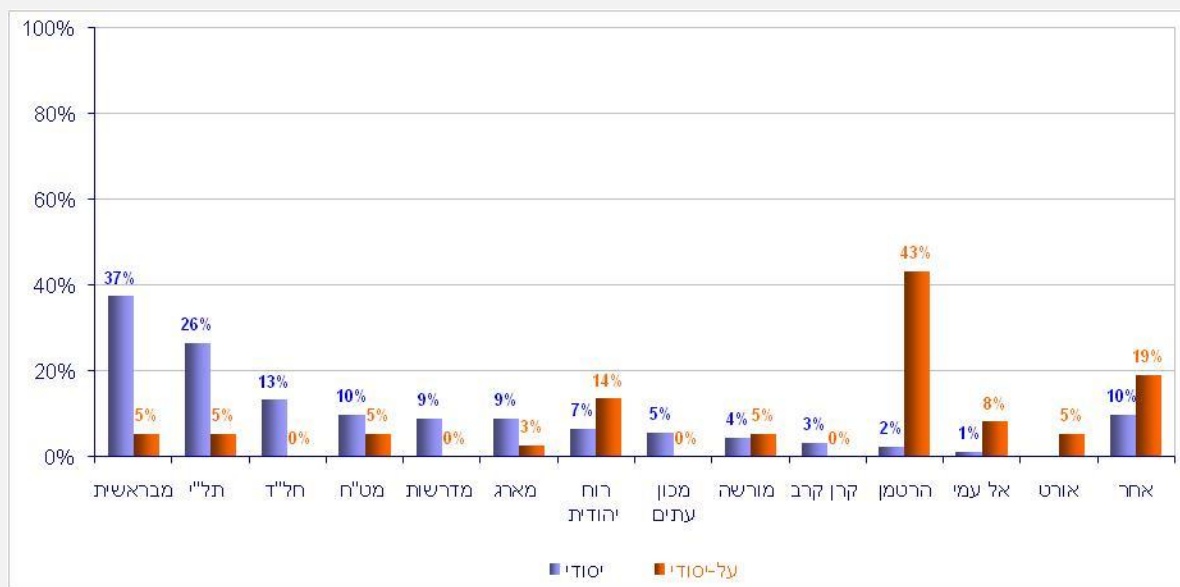
בתי ספר יסודיים - הארגונים שבהם נעזרים 10% מבתי הספר או יותר:

- מבראשית¹¹ 37%
- תל"י 26%
- חל"ד¹² 13%
- מט"ח 10%
- מוסדות אחרים 10% (אופק, חמדת הדרום, תכלת ועוד)

בתי ספר על-יסודיים - הארגונים שבהם נעזרים 10% מבתי הספר או יותר:

- הרטמן 43%
- רוח יהודית¹³ 14%
- מוסדות אחרים 19% (מכון שכטר, עם אחד ועוד)

תרשים 6 : ארגונים מתערבים שבתי הספר נעזרים בהם



¹¹ ארגון "מבראשית" מיסודו של הרב מוטי אלון פועל בבתי ספר ממלכתיים וממלכתיים-דתיים בעיקר באמצעות דפי לימוד בנושא פרשת השבוע המופצים בבתי הספר, והמיועדים ללמידה משותפת בין תלמידים להוריהם במסגרת הבית-ספרית.

¹² ארגון חל"ד - "חנוך לנער על פי דרכו" - פועל על פי אותה מסגרת שצוינה בפרק על המורים, ומופעל בבתי ספר ממלכתיים-יסודיים באמצעות בנות שירות לאומי הנכנסות לכיתות ומלמדות יהדות.

¹³ גם ארגון זה פועל באותה מתכונת של המרכזים להעמקת הזהות היהודית, ולפיה עובדי הארגון נכנסים לכיתות ומלמדים מושגים בתחום היהדות במקום צוות ההוראה הקבוע. יש לציין כי על פי מטרות הארגון, תוכני ההוראה מותאמים לתכנית הלימודים שגובשה על ידי מטה שנהר וועדת איש שלום.

כפי שעולה מתרשים 6, מגוון הארגונים המתערבים בבתי הספר רב מאוד, ונטייתם האידיאולוגית נעה על הסקאלה שבין גופים דתיים-אורתודוקסיים קלאסיים ועד ארגונים בעלי תפיסה חילונית ליברלית מובהקת בכל הנוגע למושג "זהות יהודית".

אפשר לומר שהגופים המתערבים בבתי הספר אינם מופקדים רק על 'החומר הנלמד' אלא במידה רבה גם על 'רוח היהודית' הנושבת בו. עצם בחירת ארגון כזה או אחר על ידי בית הספר עשויה לשקף, ובוודאי עשויה אף להשפיע, על כיוונו של המוסד בהקשר זה. מצב זה נוצר בשל היעדר מדיניות המסמנת כיוון אידיאולוגי אחיד מצד משרד החינוך, ולתוך החלל שנוצר נכנסים השחקנים השונים. חשוב לציין כי לא כל המנהלים מבינים לעומקם את ההבדלים האידיאולוגיים הקיימים בין ארגון למשנהו. כך, לעתים הבחירה של מנהל להכניס אל תוך בית הספר ארגון חיצוני מתערב אינה בהכרח מושכלת ומודעת, שכן הבחירה בארגון זה או אחר מבוססת לעתים על סל השירותים שבית הספר מקבל מהגורם המתערב, כגון שעות הוראה, חומרי לימוד, ימי שיא בית-ספריים וכו'.

בעיה נוספת עשויה להתעורר בבתי ספר שהם 'צרכנים כבדים' של גופים מתערבים. לעתים במרחב בית-ספרי אחד פועלים במקביל מספר ארגונים, שאינם בהכרח משתפים פעולה ביניהם ואף עשויים להתנגש זה בפעילותו של זה.

המצב הרצוי: מתוך הראיונות עם מנהלי בתי הספר ועם קובעי המדיניות עולה כי מצד אחד יש מי שרואים בגיוון האידיאולוגי הקיים בין הארגונים סממן של חברה דמוקרטית בריאה ופלורליסטית, המאפשרת "לאֶלף פרחים לפרוח" בערוגתה. אך מנגד יש בשטח מי שמבקרים מצב זה וטוענים כי בעצם מדובר באנדרלמוסיה חינוכית ובחוסר אחריות מקצועי לחינוך היהודי-ישראלי של ילדי ישראל המתחנכים במערכת הממלכתית. היה אפשר לצפות ממשרד החינוך שיתווה קו חינוכי-אידיאולוגי מרכזי וברור ויאפשר רק לגופים העומדים ברף שנקבע לפעול במסגרת בתי הספר, כפי שציינה אחת המרואיינות: "התחום פרוץ והבלגן חוגג בתחום זה, והשאלה למי אכפת, כי העמימות בתחום משרתת מעגלים שונים... מה שחסר לילדי ישראל זה אבא אחד מבין ומכוון".

כך, המצב הרצוי הוא שבתי הספר יוכלו להפעיל תכניות חינוכיות קוריקולריות וחץ-קוריקולריות, לפתחן ולהתאימן לצרכים המשתנים בבית הספר, וזאת בכוחות עצמם וללא התערבותם של גופים חיצוניים. ההכשרה המקצועית של המורים תמשיך להיעשות במכונים המתמקצעים בתחום.

תובנות: דרושים פיתוח והכשרה של סגלי הוראה בתחום לימודי היהדות. העצמת צוותי בית הספר והכשרתם ההולמת תוביל בהכרח לחשיבה מחודשת על צריכה נבונה יותר של שירותי הגופים המתערבים, הן מבחינת האידיאולוגיות המניעות אותם והן מבחינת מעורבות הצוותים החינוכיים של בתי הספר במתרחש בין כותליהם. במקרה זה, הדרישה והיכולת לשנות את המצב הקיים יבואו

מהשטח. כמו כן, בתי הספר יוכלו ויידעו לעשות "צריכה נבונה" של גופי התערבות בהלימה לדגשי בית הספר ולמטרותיו בתחום החינוך היהודי. במצב זה ישמשו הגופים המתערבים מרכזי פיתוח לעדכון חומרים ולהנגשה ויצירה של אמצעים וכלים מתקדמים להוראה ולמידה בתוך בתי הספר.

חומרי למידה

המצב המצוי: תחום חומרי הלמידה ואמצעי ההוראה רחב באפשרויות מגוונות, הן בחינוך היסודי והן בחינוך העל-יסודי. יתרה מזו: לעתים קרובות עודף ואף תחושה של בזבז משאבים הנובע מכפל חומרים. ארגונים שונים, וכמובן משרד החינוך, מציעים חומרי למידה ואמצעי הוראה בתחום לימודי היהדות.¹⁴ כמו כן, בבתי הספר שבהם קיימות תכניות התערבות כדוגמת "מארג" או תכנית התערבות עירונית, קיימים לא פעם פיתוחים בית-ספריים (תל"ס – תכניות לימודים בית-ספריות) של חומרי למידה ספיראליים המתאימים לחזונו הייחודי של בתי הספר. נוסף על כך, הארגונים המפתחים חומרי למידה נענים לשינויים בתפיסת העולם של המשרד ומציעים חומרי למידה בהתאם לעקרונות העבודה המתגבשים בו. כך, למשל, בעקבות ההחלטה להכניס מקצוע חדש – "תרבות ישראל" – לבתי הספר העל-יסודיים והיסודיים, פיתחו והציעו הארגונים השונים חומרי למידה העונים על דרישות המקצוע (כגון חומרי למידה להוראת פרקי אבות לכיתה ח' ועוד).

אשר לאתרים במרשתת (אינטרנט), רק אתר **מקראנט** (mikranet) הוא ייעודי למערכת החינוך, אך לשימושם של המורים עומדים עוד כמה אתרי אינטרנט המיועדים לקהל הרחב, כגון **מדרשת**, **פיוט** ו**פשיטא**. כן קיימים אתרי 'נישה' של הארגונים עצמם, כגון **יסודות**, **מיתרים**, **אורט-שורשי ישראל**, **מורשה**, **הרטמן** ועוד. יש לציין כי האתרים השונים לא רק מספקים תוכן למורה 'היחיד', אלא עשויים לשמש פלטפורמה חשובה בהקשר של הכשרת מורים נרחבת יותר. למשל, מאז חודש אפריל 2011 כבר השתלמו כ-300 מורים באמצעות אתר **מקראנט**.

המצב הרצוי: מצב שבו קיימות אפשרויות בחירה מגוונות ואיכותיות להוראה ולמידה בתחומי היהדות, ואפשרות של ארגונים להיענות לצרכים המשתנים במערכת; פיתוח אתרי אינטרנט כדוגמת **מקראנט** בתחום לימודי היהדות ובחיבור שבין יהדות, ציונות ואזרחות. קובעי מדיניות במשרד ציינו לפנינו כי היו שמחים לקבל תמיכה בהפקת חומרי למידה מתוקשבים. ככלל, בקשות לתמיכה בפיתוח של הוראה-למידה דיגיטלית הודגשו כאן בראיונות גם בדבריהן של מנהלות המחוזות.

¹⁴ ארגונים שפיתחו תכניות לימודים: אורט, גשר, בית התפוצות, המדרשה באורנים, התנועה ליהדות מתקדמת, חינוך ישראלי, מבראשית, מיתרים, מרכז חינוך ליאו בק, קרן תל"י, רכסי, שיטים, תנועת אל עמי.

תובנות: חומרי הלמידה הכתובים מציעים מגוון אפשרויות הוראה ולמידה במקצועות היהדות, וכמו כן הארגונים מוכיחים יכולת לענות על הצרכים המשתנים. לא נדרשת אפוא השקעה מיוחדת בתחום זה בהפקת חומרי למידה כתובים. עם זאת נדרשת השקעה נוספת בפיתוח אתרי אינטרנט בתחום.

חינוך חווייתי

המצב המצוי: מספר מנהלים וקובעי מדיניות סיפרו על תכניות בית-ספריות ועירוניות להטמעת הזהות היהודית לא רק בתכנית הלימודים הפורמאלית, אלא אף בתכנית החברתית. במסגרת זו, התכנים היהודיים והעיסוק בדילמות של זהות נכנסים אל תוך סיורים לימודיים, תכניות שורשים, קבלות שבת בית-ספריות בימי שישי, תכניות הכשרה לצה"ל ועוד. תכנים אלו חדרו אף לתוך הטיולים השנתיים: בעבר הם היו אירועים חברתיים גרידא, ואילו היום יש בתי ספר שממנפים גם אותם לעיסוק ולהתמודדות עם תכנים יהודיים-ישראליים.

זאת ועוד: מרבית המנהלים בחינוך העל-יסודי שהשתתפו בראיונות ציינו את הפרויקט "מסע ישראלי" של ארגון "מבראשית" כנקודת שיא בפעילות הבית-ספרית החווייתית: מסע בן שישה ימים המבוסס על בירור, גיבוש וחיזוק של הזהות היהודית, הישראלית והציונית של בני הנוער במדינת ישראל. על הציר הגיאוגרפי, כל מסע נע מקצוות הארץ דרך השפלה אל סיומו ושיאו בירושלים. בהתאמה הוגדר ציר רעיוני סביב מעגלים שונים, והתלמיד עומד במרכזם ובוחן את הזדהותו ושייכותו לכל אחד ממעגלי חייו: מעגל אני ועצמי, מעגלי הקבוצה והחברה, ומעגלי הלאום – עם, ארץ ומדינה. כאמור, כל המנהלים ציינו את ההשתתפות במסע כנקודה משמעותית ביותר בעיסוק של התלמידים בשאלת הזהות היהודית, אך עם זאת הובעה ביקורת של ממש בנוגע לקו האידיאולוגי - הגלוי והסמוי - של מארגני המסע (ר' הערת שוליים 10 בהקשר של ארגון "מבראשית").

המצב הרצוי: כמעט כל המנהלים שראיינו ציינו את הלמידה החווייתית מחוץ לכותלי הכיתות כצורך האמיתי בהטמעת החינוך היהודי-ישראלי. לדוגמה, מנהלת בית ספר באזור המרכז הזכירה את קרבנם לעיר יבנה, ודיברה על חלומה ללמוד עם תלמידיה על המהלך ההיסטורי של המעבר מירושלים ליבנה לאחר החורבן לא בתוך כיתת הלימוד, אלא ביבנה עצמה. כל המורים והמנהלים ציינו כי סיור לימודי משמעותי אחד פועל פעולה איכותית יותר משעות הוראה פרונטאליות רבות. גם קובעי המדיניות במשרד החינוך הצביעו על חוסר בחינוך ערכי בדרך של חוויה, כפי שציינה אחת המרואיינות: "יש כאן פנינה שלא מנוצלת".

הצורך בחלופה למסע הקיים עלה ביתר שאת מתוך הראיונות. המנהלים הביעו רצון חד-משמעי להוציא את תלמידיהם למסע ארוך ויסודי של בירור זהות, שבסיסו יעלה בקנה אחד עם תפיסת עולמם הערכית בסוגיית הזהות היהודית, ולא ינבע מתפיסת עולם דתית דווקא.

תובנות: יש לגבש ולבסס מערך לימודי-חוייתי שבמרכזו גיבוש הזהות היהודית-ישראלית של תלמידי המערכת הממלכתית מחוץ לכותלי בית הספר, ממקום בלתי אמצעי, כחלק מתפיסת העולם הכוללת של החינוך היהודי-ישראלי בבית הספר. כמו כן, עובדת היותו של המסע הישראלי מסובסד בסכומי כסף גבוהים (בין היתר במימון משרד החינוך) הופכת אותו לאטרקטיבי, ועל כן יש לפעול להתאמת אפשרויות נוספות בתנאים אלו.

פרק ג': המלצות

בפרק זה נסכם את הרעיונות המרכזיים בדוח ואת התובנות העולות ממנו, ונציע תכנית פעולה.

בבואנו לבחון את תחום החינוך היהודי-ישראלי, יש להביא בחשבון שלושה היבטים: רכישת ידע, הקניית חוויה ובחינת התנהגויות רלוונטיות לידע ולחוויה. התכנים הכלולים בתחום של 'חינוך יהודי-ישראלי' מתייחסים למה שמוגדר באופן מובהק 'לימודי יהדות' – תנ"ך, מחשבת ישראל, תורה שבעל פה ותרבות ישראל – ועמם כל מה שיכול לזמן דיון ער בתחום הרחב של יהדות וישראליות, כגון אזרחות, ספרות, לשון וגיאוגרפיה.

סיכום התובנות

בטרם נפנה להמלצות, נסכם בקצרה את התובנות שעלו מן הפרקים הקודמים:

אופי החינוך היהודי-ישראלי: בעולם לימודי היהדות חסרה כל קוהרנטיות והסכמה של העוסקים בחינוך היהודי-ישראלי בדבר מטרותיו, תכניו, מאפייניו וההנחיות הנוגעות אליו. אף שאין זה מציאות לצפות להשיג קונסנזוס במערכת החינוך, נראה שקיים צורך ברור לחדד מושגים ולעודד מחנכים להבהיר את עמדותיהם בשאלות יסוד עקרוניות ופדגוגיות.

מורים: צוות המורים של בית הספר הוא הנושא באחריות הגדולה ביותר להוראת לימודי יהדות. לפיכך יש להשקיע במורים שיוכלו ללמד את תחום לימודי היהדות ברמה גבוהה, לרוחב ולעומק. יש לפתח סגלי הוראה שכבר נמצאים במערכת ולהרחיב את היקף ההדרכה וההנחיה של המורים בתחום לימודי היהדות. צורך זה קיים במערכת החינוך כולה, אולם הוא נחוץ במיוחד בבתי הספר היסודיים.

מנהלים: המנהלים הביעו עניין בהעשרת לימודי היהדות בבתי ספרם ומודעות לחשיבותם הרבה. יש למנף רצון זה ולשתפם בכל תהליך של פיתוח סגלי הוראה בתחום זה.

רשויות מקומיות: למנהלי מחלקות החינוך ברשויות המקומיות יש יכולת למנף במידה ניכרת את העבודה הנעשית בבתי הספר שבתחומם, וליצור נרטיב משותף לכולם בדמות תכנית עירונית שמדגישה את הרצף מבית הספר היסודי ועד לתיכון. קיימים גופים שיכולים לתת מענה ברמה העירונית לבתי ספר על-יסודיים, אולם חסר גוף שייתן מענה דומה של השתלמויות איכותיות בתחום היהדות לבתי ספר יסודיים ברשויות המקומיות.

חומרי לימוד: לא נדרשת השקעה מיוחדת ביצירת חומרי לימוד כתובים. עם זאת נדרשת השקעה נוספת בפיתוח אתרי אינטרנט בתחום לימודי היהדות, בעיקר בתחומי האזרחות ותרבות ישראל, אשר יעודדו קהילת מורים לומדת ופעילה ויתמכו גם בהשתלמויות מקוונות ואחרות, בדומה למודל של מקראנט.

מרכיבים חווייתיים: יש לפתח תכניות חווייתיות נוספות בתחום לימודי היהדות, דוגמת מודל מסע ישראלי או תכניות חווייתיות אחרות.

כיווני פעולה אפשריים

על בסיס ניתוח הצרכים שעשתה קרן אבי חי ועל סמך התובנות שהובאו לעיל נערך בקרן דיון ובמסגרתו הועלו מספר כיווני פעולה אפשריים. כיוונים אלו הם בגדר הצעות בלבד, והמסמך הזה מזמין את המעוניינים להציג רעיונות נוספים.

הכיוונים האפשריים שעלו בדיוני הקרן:

1. ליזום דיון מהותי ומעמיק בנושא "חינוך יהודי-ישראלי" – משמעויותיו ומטרותיו וכן השלכותיו על מערכת החינוך (בעקבות מסקנות דוח זה).
2. להכשיר מורים ולפתח סגלי הוראה בחינוך היסודי.
3. להכשיר מורים ולפתח סגלי הוראה בחינוך העל-יסודי.
4. לפתח תכניות חינוכיות חווייתיות.
5. לנתב משאבים חינוכיים-טכנולוגיים לפיתוח תכנים חסרים, בעיקר בתחומי תרבות ישראל ואזרחות, ולנצל את כל יתרונותיה של מדיה מבוססת אינטרנט לפיתוח סגלי הוראה.
6. להבטיח ניתוב מושכל של משאבים לעבודה במערכת החינוך הפורמאלי ברשויות נבחרות.

פירוט כיווני הפעולה האפשריים:

1. קיום דיון מעמיק ורחב בתחום של חינוך יהודי-ישראלי והגדרתו

כפי שנאמר בפרק המבוא, המושגים "לימודי יהדות" או "תרבות יהודית" נתונים לפרשנויות מגוונות, שגורמות לעתים לבלבול ואף לפעולות סותרות בתוך בתי הספר ובמערכת החינוך כולה. לכן אנו מציעים שבמקביל לכל יוזמה חדשה (ראו להלן) יתנהל דיון רחב ופתוח בשיתוף אנשי חינוך ואנשי רוח, פעילי ארגונים בתחום זה ואנשי מפתח במשרד החינוך. הדיון יעסוק במטרות הבאות:

- א. הבהרת התכנים וקווי המתאר של החינוך היהודי-ישראלי, למשל התמודדות עם שאלות כגון:
 - מה אמור להיכלל ב"חינוך יהודי-ישראלי" – אילו ידע, ערכים ודילמות?
 - איך אנשי חינוך אמורים ללמד תחום זה? האם עליהם להתמקד בהקניית ידע, בהעברת חוויה או בביטוי ההתנהגותי, ושמה רצוי לשלב ביניהם?
 - האם יש לתת עדיפות לטקסטים קנוניים על פני טקסטים אחרים? (שאלת היררכיה מול שוויון)
 - האם אפשר לפרק תחום זה למספר נושאים, או שמא הוא בין-תחומי (אינטרדיסציפלינרי)?
 - מה היחס בין ידע לתודעה, בין הנחלת ידע לבין עיצוב זהות?
- ב. עידוד דיון ציבורי רחב על החינוך היהודי-ישראלי במערכת החינוך ועל יישומו, וזאת באמצעות כנסים ושיתופי פעולה עם ארגונים הפועלים בתחום החינוך ועם המנהיגות החינוכית. במסגרת זו מומלץ לשתף במסקנות הדוח הזה גם גורמים רלוונטיים אחרים, יחד ולחוד:
 - משרד החינוך – בעלי תפקידים רלוונטיים, מפקחים ומנהלי מחוזות
 - קרנות
 - ארגוני המגזר השלישי – עמותות הפעילות בתחום

2. הכשרת סגלי הוראה בבתי ספר יסודיים

הממצאים מעלים שהצורך הגדול ביותר בתחום החינוך היהודי-ישראלי הוא בבתי הספר היסודיים. באופן ספציפי, חסרים מורים בעלי ידע, מיומנויות ולהט 'לחבר' את תלמידיהם לטקסטים יהודיים ולחוויות יהודיות. סקר בקרב מנהלים ואנשי שטח העלה שחסר דומה, אם כי חריף פחות, קיים גם בבתי הספר העל-יסודיים, אך להם יש מקור נוסף להכשרה איכותית ממספר ארגונים בעלי שם (ויש להבטיח את המשך פעילותם), מה שאינו קיים כלל בבתי הספר היסודיים.

לפיכך אנו סבורים כי יש לפתח פלטפורמה איכותית ובת-קיימא של הכשרה בלימודי היהדות למורים בבתי ספר יסודיים. לשם יעילות מרבית אנו מציעים להתמקד בהכשרת מורים קיימים במערכת ולא בהכשרת פרחי הוראה. כדי להשיג מטרה זו פתוחות לפנינו שתי אסטרטגיות פעולה:

- לערוך סקירה בקרב מממנים ושותפים פוטנציאליים נוספים בתחום, כדי לבדוק אפשרויות של שיתופי פעולה בגיבוש תכנית השתלמות מקצועית למחנכים בבתי ספר יסודיים ובתמיכה בה. מוצע להזמין את השותפים הפוטנציאליים לבחון יחד חזון נאות לחינוך יהודי-ישראלי ולהציע כיוונים אפשריים, למשל: יוזמה המבוססת על ניסיון בפיתוח סגלי הוראה ועבודה בבתי ספר, ובה שלושה שלבים בסיסיים
- **שלב א:** גיוס מנהלים שיתמכו בהשתלמות אינטנסיבית של מורי בית ספרם בתחום. בדרך כלל שלב זה כולל הזדמנות למנהלים לברר את זהותם האישית כיהודים וכישראלים ואת חזונם המקצועי בנושא החינוך היהודי-ישראלי.
- **שלב ב:** פיתוח סגלי הוראה בקורסים ובהשתלמויות כלליות – קובבנציונליות ומקוונות (תוך שימוש בפלטפורמת "אופק חדש"¹⁵), ובכלל זה תהליכי בירור של זהות וחזון ורכישת ידע ודרכי הוראה.
- **שלב ג:** הנחיה צמודה למורים בבתי הספר (גם כאן תוך ניצול יתרונותיהן של טכנולוגיות חינוכיות ופלטפורמת "אופק חדש").

¹⁵ "אופק חדש" הוא שמה של הרפורמה במערכת החינוך היסודי, ובמסגרתה, לצד העלאת ניכרת בשכרם, המורים מחויבים לתת שעות הוראה פרטניות ולהשתתף בישיבות ובהשתלמויות. החובה להשתתף בהשתלמויות יכולה לשמש בסיס לפיתוח השתלמויות גם בתחום של לימודי היהדות.

הצלחתה של אסטרטגיה זו תלויה בגיוס מממנים אסטרטגיים – פרטיים ו/או ממשלתיים – למימון התכנית ולמינוף משאבים של "אופק חדש" באישור משרד החינוך.

א. שיתוף פעולה מלכתחילה עם משרד החינוך לפיתוח פלטפורמה להכשרה מקצועית. שלא כאסטרטגיה הקודמת, התלויה בארגונים חיצוניים למערכת החינוך, באסטרטגיה זו השאיפה תהיה לפתח תכנית בשיתוף עם משרד החינוך שתהיה בנויה על פלטפורמות משרדיות קיימות, כגון מרכזים פדגוגיים אזוריים שמספקים הכשרה למנהלים ולמורים במגוון נושאים. על פי גישה זו, משרד החינוך הוא שותף מלא המופקד על החינוך היהודי-ישראלי.

3. הכשרת סגלי הוראה בבתי ספר על-יסודיים

אמנם בתחום החינוך היהודי מצבה של מערכת החינוך העל-יסודי טוב ממצבם של בתי הספר היסודיים, אולם עדיין נדרשת גם שם עבודה חשובה. מוצע אפוא לבחון שלושה כיוונים אפשריים:

א. הרחבת התכניות הקיימות כיום להוראת תנ"ך – שהוא מקצוע מוגדר ומחייב במערכת החינוך הממלכתית.

ב. בחינת אפשרויות להעמקת הכשרה לחינוך יהודי במסגרת תכניות המעודדות מצוינות בהוראה. דוגמה אפשרית היא מינוף הנושא במסגרת מיזם "חותם" המבוסס על תכנית *Teach First* - כדי לגייס פרחי הוראה מצטיינים להוראת מקצועות היהדות (מקצועות אלו אינם נכללים כיום בתכנית הפרויקט).

ג. פיתוח תכנית חווייתית נוספת בתחום היהדות, שתענה על הצרכים שהועלו על ידי מחנכים בביקוש אחר תכניות משפיעות נוספות דוגמת *מסע ישראלי*.

4. טכנולוגיה חינוכית

כפי שצוין לעיל, אנו צופים כי טכנולוגיות חינוכיות ימלאו תפקיד מרכזי בכל פלטפורמה להכשרת מורים שתגובש. יש לבחון את הפוטנציאל הגלום באספקת הזדמנויות אינטרנטיות להשתלמות המקצועית, כחלק מתכנית הכשרה מקיפה. במט"ח פותחו תכניות הכשרה וירטואליות סינכרוניות לנושאים מגוונים, ויש לבחון אותן גם כיסוד תומך לתכניות ההכשרה האחרות.

כמו כן זוהו שני אזורי תוכן הזקוקים לפיתוח כדי להשלים אתרים קיימים כגון *מקראנט ומדרשת*, וזאת כדי לספק תמיכה נאותה לחזון החינוך היהודי-ישראלי במערכת החינוך הממלכתית:

- **תרבות ישראל** – אתר אינטרנט נוסח *מקראנט* שיתמוך בהוראת הנושא החדש "תרבות ישראל". האתר יספק משאבים רלוונטיים במובן הרחב ביותר להוראה, לימוד והקניה של מושגים וידע ביהדות. שני אתרים בתחום זה נמצאים כיום בשלבי פיתוח: אתר "שבעים פנים" של רשת מיתרים ואורט ואתר "תרבות ישראל" בשיתוף מט"ח, מכון הרטמן, קרן פוזן וקרן אבי חי.

- **אזרחות** – אף שקיימים חומרים מבוססי אינטרנט להוראת אזרחות, הם אינם מתייחסים כראוי לסוגיות החשובות של אזרחות במדינה יהודית ודמוקרטית, ואינם מאפשרים דיאלוג רציני עם מקורות יהודיים רלוונטיים. אנו מאמינים שקיים צורך מובהק באתר כזה, אלא שיידרשו בחינות ודיונים נוספים כדי לזהות שותפים מתאימים ולהבהיר את אופיו ותוכנו של האתר המבוקש. ראוי לציין שאתר כזה יוכל גם לשמש הזדמנות לבניית גשרים בין מערכות החינוך הממלכתית והממלכתית-דתית, וזאת על סמך תכנית לימודים משותפת בנושא האזרחות.

5. שותפויות עירוניות

נוסף על הקצאת המשאבים כמתואר לעיל, אפשר לפעול בפלטפורמות עירוניות כדי להעשיר את מערכת החינוך הממלכתית בתכנים יהודיים. בתחום הרשויות המקומיות אפשר לפתח תכניות שמגדירות חזון ומטרות. תכניות אלו יתייחסו הן לחינוך הפורמאלי הן לחינוך הבלתי פורמאלי, ויהיה בהן מקום מרכזי לחינוך היהודי-ישראלי במערכות החינוך היסודי והעל-יסודי. התכניות יכולות להתבסס על ידע ועל ניסיון שנצבר במקומות כגון תל אביב, נצרת עילית, עמק חפר וגן יבנה.

ביבליוגרפיה

- אדר, צ' (תש"ל). *החינוך היהודי במדינת ישראל ובארצות הברית*. תל-אביב (עמ' 35-158).
- דרור, י' (1999). מבט היסטורי על 50 שנות חינוך במדינת ישראל: תקופות ודילמות. בתוך: פלד, א' (עורך). *יובל למערכת החינוך בישראל*. ירושלים: משרד החינוך, התרבות והספורט (עמ' 39-60).
- דרור, י' (2003). מ"שלילת הגלות" ל"טפוח התודעה היהודית". *פנים*, 24 (עמ' 59-69).
- חמו, נ' (2011). סוגיות בחינוך יהודי בקרב קבוצת מעצבי מדיניות בשדה החינוך, מחקר ביוזמת קרן אבי חי.
- מורן, ד' (1983). מ' אביגל - *איש חינוך ותקופתו*, עבודה לקבלת תואר מוסמך, תל-אביב: אוניברסיטת תל אביב.
- רוזן, י' (2011). הערכת-על של תכניות בחינוך הפורמאלי בתמיכת קרן אבי חי (1995-2010): ממצאים עיקריים ממחקרי הערכה והמלצות, מחקר ביוזמת קרן אבי חי.
- רש, נ', ובן-אבות, א' (תשנ"ו, תשנ"ז, תש"ס). *מחקר הערכה על העמקת החינוך היהודי במגזר הממלכתי בעקבות ועדת שנהר*. ירושלים: המכון לחקר הטיפוח בחינוך, בית הספר לחינוך, האוניברסיטה העברית ירושלים.
- שביד, א' (2000). *חינוך הומניסטי-יהודי בישראל: תכנים ודרכים*. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- שור, פ' (2011). בין לימודי יהדות וטיפוח זהות: על מגמות החינוך היהודי במערכת הממלכתית, מחקר ביוזמת קרן אבי חי (טרם פורסם).
- שילד, ג', בר-אסולין, מ' (2011), סיכום סקר מנהלים בנושא יהדות – תשע"א, מחקר ביוזמת קרן אבי חי.
- שילד, ג', בר-אסולין, מ' (2011), סיכום ניתוח נתוני חדר המחקר בנושא הוראת יהדות – תשע"א, מחקר ביוזמת קרן אבי חי.
- שיקלי, א' (2004). *חינוך תל"י (תגבור לימודי יהדות): התפתחותו ומימושו של רעיון חינוכי בתנאי מציאות משתנה*. עבודה לקבלת תואר שלישי. ירושלים.

נספח: פעילות הקרן במערכת החינוך בעשור האחרון

קרן אבי חי פועלת זה 15 שנה בתחום מערכת החינוך הממלכתית ומפנה את משאביה לקידום המטרות שצוינו לעיל, בעיקר העמקת הידע ביהדות והזהות היהודית בקרב התלמידים והשבחת כוח ההוראה בתחום זה. לשם כך הקרן נוקטת כמה אסטרטגיות פעולה:

- הכשרת פרחי הוראה
- פיתוח סגלי הוראה
- תכניות התערבות בבתי הספר
- תכנית התערבות עירונית
- פיתוח חומרי למידה
- עידוד מסגרות של חינוך משותף – בשנתיים האחרונות באמצעות "צו פיוס"

הכשרת פרחי הוראה: תכנית "רביבים" להכשרת סטודנטים מצטיינים למקצוע ההוראה בתנ"ך ובמקצועות היהדות פועלת זה 12 שנה ומכשירה מדי שנה בשנה מחזור של כ-22 סטודנטים. התלמידים לומדים לקראת תואר שני ותעודת הוראה. התכנית כוללת התמחות הן בתנ"ך ובמקצועות היהדות והן בתחומי הפדגוגיה, ומציעה יחידות של העשרה תרבותית. בכל שנות לימודיהם הסטודנטים מסתייעים בליווי פדגוגי צמוד של מנחים ואף מתנסים בשדה ההוראה. עם תום לימודיהם הם מתחייבים לשמש מורים בחינוך הממלכתי 4 שנים. כיום מלמדים כ-140 בוגרים בבתי ספר על-יסודיים ברחבי הארץ, כמחציתם בירושלים ובסביבתה.

פיתוח סגלי הוראה: פועלות מספר תכניות לפיתוח סגלי הוראה בתחומי היהדות. אסטרטגיית פעולה זו גורסת שכל שינוי בבית הספר אינו יכול להתרחש ללא מחויבות של מנהל ושל צוות מוביל. כדי לגייס גורמים בית-ספריים אלו יש להכשירם. פיתוח סגלי הוראה נעשה בשני מודלים מרכזיים: הכשרה אקדמית מרוכזת במתכונת של תכנית לימודית דו-שנתית או הכשרה בדרך של הנחיית חדרי מורים בבתי הספר בהשתלמות שנתית.

- התכנית המרכזית להכשרה אקדמית מרוכזת שבה תמכה הקרן היא של מכון **הרטמן**, שם נפתח בשנת 1995 מחזור להכשרת מנהלים ומורים להוראת מקצועות יהדות. התכנית כללה היכרות עם טקסטים יהודיים יסודיים בתחומים של מחשבה יהודית ותורה שבעל פה ועיסוק בסוגיות של זהות יהודית. לאחר שהוכשרו מספר מחזורים פנה המכון להנחיה בית-ספרית, ובשנתיים האחרונות חזר, בשיתוף עם קרן ברי, להפעיל בית ספר למנהלים ולמורים בחינוך העל-יסודי.

- רוב התכניות לפיתוח סגלי הוראה שבהן תמכה הקרן פועלות בדרך של הנחיה בבתי הספר, ובכולן נערכים גם כשלושה עד ארבעה ימי עיון שנתיים לכלל בתי הספר, בזמן החופשות:
 - א. תכנית **מעצים** של מכון הרטמן (נקראת כיום תכנית **בארי**): הכשרת מורים ייעודיים למקצועות היהדות (מחשבת ישראל, תושב"ע ותרבות ישראל) בחינוך העל-יסודי בדרך של מפגשים דו-שבועיים, שבהם מנחה מטעם המכון מדריך את צוות המורים ומכשירם להוראת מקצועות היהדות בבית ספרם. כיום משתתפים בתכנית כ-70 בתי ספר.
 - ב. תכנית **מורשה**: הכשרת מורים ומנהלים בבתי הספר בדרך של 'חדר מורים לומד' להעמקת הזהות היהודית החברתית ומתן מענה לזהות התלמיד המסורתי בבתי ספר ממלכתיים וממלכתיים-דתיים. ההכשרה נעשית בדרך של מפגשים שבהם מנחה מטעם **מורשה** מדריך את צוות המורים ומכשירם לעסוק בתוכני היהדות החברתית ובסוגיות מסורתיות. בתכנית משתתפים קרוב לארבעים בתי ספר, מחציתם יסודיים ומחציתם על-יסודיים, מחציתם מהחינוך הממלכתי ומחציתם מהחינוך הממלכתי-דתי.
 - ג. תכנית להוראת תנ"ך בבתי ספר ממלכתיים של **יד בן צבי**: הכשרת מורים בבתי ספר יסודיים להוראת תנ"ך על פי חומרי למידה חדשים שהפיק מכון יד בן צבי. במסגרת ההכשרה שהתקיימה בשנת תש"ע הגיעו מנחים מטעם יד בן צבי לבתי הספר והנחו מורים לתנ"ך להשתמש בחומרים. בתכנית השתתפו כ-120 בתי ספר.
 - ד. תכנית **יסודות** להעמקת ערכים דמוקרטיים בחינוך הממלכתי-דתי: הכשרת מורים במקצועות תושב"ע וגמרא והכשרת מחנכים להוראת ערכים דמוקרטיים במסגרת שיעורי התושב"ע והגמרא ושיעורי החינוך. מנחה מטעם **יסודות** הגיע לבתי הספר אחת לשבועיים והעביר השתלמות מרוכזת למורים. עם הפסקת התמיכה של קרן אבי חי בארגון, ובעקבותיה צמצום המשאבים, הארגון מסתפק בהנחיה מקוונת ובהעברת חומרי למידה והצעות להוראה באמצעות המרשתת (בתקופת השיא פעלה התכנית בכ-75 בתי ספר יסודיים ועל-יסודיים).

תכניות התערבות בבתי הספר: רוב התכניות המכשירות סגלי הוראה פועלות גם בדרך של התערבות הוליסטית בבתי הספר. מלבדן קיימות גם תכניות המקוונות בעיקר לשינוי הוליסטי בית-ספרי.

- א. תכנית **מארג**: התכנית פועלת לחולל שינוי ארגוני בכל שדרות בית הספר – הנהלה, מורים, תלמידים והורים – ולמקד את עבודתו בתחומי היהדות, הציונות והאזרחות. במסגרת ההתערבות נפגש הצוות המוביל הבית-ספרי עם מנחה מטעם **מארג** ופועל להגדרת חזון,

- לגזירת מטרות פעולה המכוונות לכל תחומי הלימוד והחינוך הבלתי פורמאלי בבית הספר ולגיבוש תכנית הערכה בית-ספרית לתהליך כולו. התכנית מתמקדת בשינוי הארגוני ומותירה בידי בית הספר את הפיתוח המקצועי בתחומי היהדות, ומשתתפים בה כ-35 בתי ספר.
- ב. **תכנית יהל"ם**: התכנית פועלת להעמקת העיסוק במקצועות היהדות ובסוגיות של זהות יהודית בקרב תלמידים, הורים ומורים בבתי הספר בדרך של הפעלת בתי מדרש משותפים לתלמידים והורים. התכנית פעלה בעיקר בבתי ספר שבהם אוכלוסיית עולים גדולה. מנחה מטעם יהל"ם הגיע לבית הספר אחת לשבועיים והנחה צוות מוביל לפתח מיומנויות הנחיה בתחום של לימודי היהדות ולגבש תכניות בלתי פורמאליות בבתי הספר הקשורות בזהות יהודית (בעת האחרונה פעלה התכנית ב-25 בתי ספר. בעקבות הפסקת התמיכה של קרן אבי חי ביהל"ם, התכנית מתמקדת בסמינרים ובמחנות של זהות יהודית לעולים חדשים מחבר העמים).
- ג. **תכנית מעצים/בארי** של מכון הרטמן: מלבד הכשרה מקצועית של המורים להוראת מקצועות היהדות, תכנית **מעצים/בארי** פועלת לפיתוח פעילויות הקשורות בלימודי יהדות וזהות יהודית גם במישורים בלתי פורמאליים של בתי הספר. הצוות המוביל בבית הספר לומד לפתח תכניות בלתי פורמאליות כגון בית מדרש, ימי עיון וטקסים לקראת חגים.
- ד. **תכנית מורשה**: מלבד הכשרה מקצועית של המורים, התכנית פועלת להכניס תכנים המבטאים "יהדות חברתית" ומתייחסים לזהות המסורתית בבתי הספר במסגרת כלל הפעילות הבית-ספרית: הנחיית בתי מדרש, לימוד בחברותות, תכניות לימוד והתנדבות וימי עיון וטקסים.
- ה. **תכניות התערבות עירוניות**: תכנית ההתערבות העירונית מביאה לידי ביטוי את ההיבט של מערכת החינוך בתכנית **ניצנים**. ההנחה שביסוד תכניות ההתערבות העירוניות היא שחשיבה עירונית כוללת מצד אגף החינוך ברשות המוניציפאלית (לעתים בשיתוף עם **מרכז פסג"ה - פיתוח סגלי הוראה** של משרד החינוך) יכולה לחולל שינוי כולל בבתי הספר שבתחום הרשות. תכניות כאלה מחייבות גיוס מנהלים, השתלמויות עירוניות כלליות המיועדות לסגלי ההוראה והנחיה בבתי הספר בהתאם לצרכיו הייחודיים של כל אחד מהם. נכון להיום קרן אבי חי תומכת ישירות בתכנית התערבות אחת בתל אביב, אך קשורה בעקיפין בתכניות התערבות עירוניות נוספות, בין השאר בנצרת עילית ובמודיעין (תכניות אלו מנוהלות על ידי מכון הרטמן).
- **תכנית תרבות עברית בעיר עברית** בתל אביב: תכנית ההתערבות העירונית הראשונה של הקרן, שעשויה לשמש מודל פעולה לתכניות התערבות חינוכיות. תכנית זו, מטעם מחלקת החינוך העירונית בשיתוף עם פסג"ה (פיתוח סגלי הוראה), התמקדה בשלב הראשון ב-19

בתי ספר על-יסודיים ובשמונה בתי ספר יסודיים. תחילה הוכשרו מנהלי בתי הספר ונחשפו לסוגיות של יהדות וזהות. בשלב השני נכנסו מנחים לבתי הספר וסייעו לפתח תכניות זהות ויהדות המתאימות לצורכיהם של בתי ספר אלו. היות שבתי הספר העירוניים נבדלים זה מזה במידת מחויבותם לתחומי היהדות וזהות ובמידת מעורבותם בתחומים אלו, גיבש כל בית ספר תכנית פעולה ייחודית לו. כמו כן, תכנית ההתערבות העירונית מתבססת על אפשרויות של שיתוף פעולה עם ארגונים בתחומים של חינוך יהודי, ומקצת בתי הספר מקבלים סיוע והכשרה של סגלי הוראה מטעם ארגונים כגון מכון הרטמן, בינה וחינוך ישראלי.

פיתוח חומרי למידה: קרן אבי חי תמכה בארגונים שונים שפיתחו חומרי למידה לצרכים מגוונים - הן בתחומי דעת ספציפיים כגון תנ"ך, תושב"ע ומחשבת ישראל, הן חומרים המיועדים לשיעורי חינוך והן חומרים כלליים העוסקים בתרבות ישראל.

- **תכנית מבחר:** תכנית שפותחה על ידי מט"ח ונועדה להכניס תכנים זהותיים ויהודיים למסגרת הלימודים בבתי הספר הממלכתיים. בשל היעדר מסגרת של שיעור דיסציפלינארי היה קושי להשתמש בחומרים אלו.
- **דפי פרשת השבוע:** חומרים שפותחו על ידי מינהל החינוך ירושלים לפני 15 שנים ונועדו להציע תכנים לשיעורי פרשת השבוע בבתי ספר ממלכתיים. בשל היעדר שעה ייחודית לנושא בבתי הספר הללו התקשתה התכנית לשרוד.
- **חומרים להוראת תנ"ך:** "היסטוריה מקרא ומה שקרה" חומרי למידה להוראת תנ"ך בבתי ספר יסודיים ממלכתיים: התכנית, בפיתוח מכון יד בן צבי, נועדה לקרב את התנ"ך אל לב התלמידים, תוך העמדת הטקסט המקראי במרכז וקישורו להיבטים רחבים של לשון, ספרות וגיאוגרפיה. חומרי למידה שפותחו על ידי "מורשה" להוראת ספר שמות ועוד: **להיות עם**.
- **חומרים להוראת מחשבת ישראל ותושב"ע:** מגוון חומרים שפיתח מכון הרטמן, כגון **יחיד וחברה, עד"י (ערכים, דמוקרטיה, יהדות), קסם המשנה**. כמו כן, מגוון חומרים שפותחו על ידי "יסודות" להוראת מקצועות אלו לבחינות הבגרות בבתי ספר ממלכתיים-דתיים: **מסכת סנהדרין, בבא בתרא, תורה וערכים דמוקרטיים, ערכים במבחן התורה**.
- **חומרים המיועדים להוראת חינוך חברתי וערכי:** מגוון חומרים שפיתח מכון הרטמן להוראה כללית של טקסטים יהודיים, כגון **ערכים במועד, קסם הסידור, פרשת דרכים** (היבטים הקשורים לבר מצווה).

- מגוון חומרים שפותחו על ידי "מורשה" בנושאים של צדק חברתי, יהדות חברתית: **קשרים**, וכן חוברות ייעודיות לימי עיון לקראת חגים: **איש לרעהו, מן הגורן ומן היקב, ארצה עלינו**.
- **חומרים להוראה בבתי ספר משותפים לתלמידים חילוניים ודתיים:** מגוון חומרים שפותחו על ידי עמותת "קשת" להוראת מקצועות היהדות כגון מקרא, מדרש ואגדה ושיעורי חינוך בבתי ספר משותפים לדתיים וחילוניים.
 - **חומרים להוראת פיוטים:** מגוון חומרים שפותחו על ידי "מורשה" לצורך הוראת מוזיקה הנוגעת בשורשים יהודיים: **שירים ושורשים**.
 - **מרשתת (אינטרנט):** מגוון אתרים הנותנים מענה לצרכים במערכת החינוך. **מקראנט** (בשיתוף מט"ח, גשר וסנונית) הנותן מענה למורים, לתלמידים ולקהל הרחב בתחומי המקרא והוראתו. **פיוט** – אמנם אתר זה לא נועד למערכת החינוך, אך הוא בהחלט יכול לתת מענה לצרכים חינוכיים. **מדרשת** – אתר המציע מגוון דפי לימוד ומקורות יהודיים בנושאים שונים. מספר המורים המשתמשים באתר זה גדל והולך. **מאגר סיפורי האגדה (שם זמני)** – בפיתוח "סנונית". מלבד הנגשה של מגוון סיפורי אגדה לקהל הרחב יציע האתר לילדים סיפורי אגדה, תוך זיקה לתכנית הלימודים בשפה העברית בבתי הספר היסודיים. **אתר תרבות ישראל (שם זמני)** – בפיתוח מכון הרטמן, מט"ח וקרן פוזן. קרן אבי חי בוחנת אפשרות להשתתף בפיתוח האתר, שייתן מענה למורים העוסקים בתחום של תרבות ישראל (מורים לתושב"ע, מחשבת ישראל ותרבות ישראל ומחנכים).

חשוב לציין כי במקביל פותחו חומרי לימוד רבים אחרים על ידי ארגונים אחרים בתחום לימודי היהדות, וכיום קיים מגוון גדול של חומרים בנושאים אלו.

חינוך משותף לדתיים, מסורתיים וחילוניים: בהקשר של אסטרטגיות הפעולה של הקרן במערכת החינוך יש לציין גם את תמיכתה בייסוד בית הספר "קשת" ובעמותת קשת במשך שנים רבות. נוסף על כך, זה שנתיים פועל "צו פיוס" לקדם את התחום ומסייע ליוזמות חדשות לקרום עור וגידים. "צו פיוס" מציע סיוע בקידום הרעיון מול רשויות המדינה, בליווי פדגוגי, ארגוני או שיווקי של יוזמות חדשות, בחשיפת הנושא לציבור הרחב ובהכשרת מורים.